

NAGY-ZSÁM TÖRTÉNETE

1370—1909

IRTA
MILLEKER BÓDOG

A FREUDENTHALIAK NAGY-ZSÁMRA VALÓ ÁTKÖL-
TÖZÉSÉNEK SZÁZADIK ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL
KIADJA NAGY-ZSÁM KÖZSÉGE

TEMESVÁR 1909
Csendes Jakab könyvnyomdája

ELŐSZÓ

Egy évszázad mult el, a mióta a nagyzsámiak Freudenthalt elhagyták, hogy maguknak Nagy-Zsámon új és jobb otthont alapítsanak. Óhajításuk teljességbe ment! Nagy-Zsám ma a legtekintélyesebb község a verseczi járásban.

Azért utódaik kegyelettel gondolnak vissza őseikre és szeretettel és ragaszkodással szülőhelyükre és azon országra, a melynek áldott földje nekik az ősöktől reményelt jólétet nyújtotta, a melyet azonban munkaszeretetük, szorgalmuk, haza- és békeszeretetük által is kiérdemelni igyekeztek.

Örömmel ünnepli tehát a község ezen szép jubileumot.

Ezen könyv is ezen alkalomból jelenik meg. Ez emlékeztesse az utódokat őseikre, kiknek példája arra serkentse őket, hogy szeretett szülőföldjük és szép hazájuknak mindenkor hű polgárai maradjanak.

Ezen könyv létrehozásában hathatós segítséget nyújtottak: Ns. Kaszics Károly, czimzetes kanonok; ft. Gross Antal, r. k. esperes-plébános; Sallay Imre, körjegyző; Turcsányi Zsigmond, segédjegyző; Gründler Nándor, nyug. jegyző és Knöbl Mihály, tanító urak. Ezért köszönet illeti őket.

Versecz, 1909. április 13-án.

A SZERZŐ.

I.

A RÉGI FALU.

1370—1809.

Nagy-Zsám azon kevés verseczvidéki községek egyike, a melyeknek határában kevés régiséglelet fordult elő. Összesen csak három leletet ismerünk községünk határából és ezek a honfoglalás előtti időkből valók. Az első egy őskori, 0.196 m. hosszú, kalapácsolással idomított, négyélű hegyes vörösréz pálczás véső, mely 1905-ben a verseczi muzeumba került.¹⁾ A második, ugylátszik, római emlék, 1820 körül Linz, kincstári mérnök a római sáncz mellett egy 2' hosszú és 8" széles követ ásatott ki, melyen LEGIII (III ?) latin betűs felirat volt. Ezen követ beszállították a verseczi kamarai számtartóságba,²⁾ a hol elkallódott. A harmadik lelet érmekből állott és a IX. századba utal. Ugyanis 1859-ben a helység melletti patak partján III. Lajos (+882) és Karlmann (+884), karolingi frank királyok rézpénzeit találták, melyeket az akkori jegyző, Reicher András, a m. n. muzeumnak ajánlékozott.³⁾

Helységünk maga csak a XIV. század második felében tűnik fel mint Krassó vármegye falva. Ugyanis 1370-ben László nádor Mező-Somlyó (Nagy-Semlak) közelében Krassó vármegye nemességével gyűlést tartott a rablók és tolvajok kiirtására. Az ott elítélt bűnösök között előfordul Bratak, királyi jobbágy is, ki Soma nevű faluban (in villa Soma) lakott,⁴⁾ mely falu akkor a varadiai Kilia dombon állott Ér-Somlyó nevű királyi vár⁵⁾ tartozéka volt, a mely várnak tehát Soma jövedelmét is szolgáltatta be.

Soma (suma = erdő) szláv alapítású és szerbek voltak, az 1370-ben említett jobbágy nevéből következtetve, XIV. századbeli lakosai is.⁶⁾

Négy évvel később helységünket már magánkézen látjuk. Birtokosa Samai Dénes, ki 1377-ben Foktalan nevű, Krassó vármegyében fekvő falut meg akarta szerezni. De Csépi András eltiltotta Lajos király előtt Imrét, Domokost és Mihályt, Helimbai János fiait, az ő Foktalan nevű birtokuk eladásától vagy elzálogosításától; Samai Dénest, Tamás fiát (Dionysius

¹⁾ Analógiája: Pulszky F.: A rézkor, I. ábra.

²⁾ Pesty helységnévtára a m. n. muz. könyvtárában, 43. kt., 275. l.

³⁾ Archaeologiai Közlemények, II. 308.

⁴⁾ Pesty Fr.: Krassó, III., 71. sz.

⁵⁾ Milleker B.: Varadia története, 12.

⁶⁾ L. a helynév magyarázatát más helyen.

filius Thomae de Sama) pedig annak vásárlásától vagy bármi módoni birtokba vételétől — azon jogczimnél fogva, hogy Csépi András azon birtokkal határos¹⁾

1392-ben Zsigmond király meghagyja a csanádi káptalannak, hogy vizsgálja meg Remetei Himfi Istvánnak, Péter fiának panaszait, melyek szerint Helimbai Tamás, Imre fia és Samai Dénes azzal vádoltatnak, hogy az előbbinek hét jobbágját fogságra vetették.²⁾ A kiküldött királyi emberek közt volt de Sama Jakab fia Mátyás is.³⁾

1400-ban Remetei Himfi István panaszt emel Gatali (Gattajai) László Páznád fia és Zalai Péter ellen, hogy raffnai birtokába betörtek és onnan egy jobbágyot elhurczoltak. Az ügy törvény elé kerülván, a királyi emberek között de Sama János, László fia, is említettik.⁴⁾ Ezen utóbbi de Sama neve az orodi káptalan átiratában «Samay» magyaros alakban fordul elő.⁵⁾ Vele többször találkozunk.

Sámán akkor, ugylátszik, a Zalai család is birt részbirtokkal. Ugyanis Krassó vármegye 1400. november 3-án egyedül Zalai Péter erőszakoskodásáról téven jelentést, említi, hogy Zalai Himfi István jobbágját, Domkát, Drágul fiát, a saját jószágára «ad possessionem suam Sa . . . » (a helynév nem olvasható) hurczolta.⁶⁾ Más adatunk azonban nincsen Zalai Péternek ezen esetleges sámai részbirtokáról. Sőt Pesty, ki egy helyt ezen csonka szót Samára magyarázza,⁷⁾ máshelyt megint azt véli, hogy ezen «Sa . . . » talán azonos a Zala névvel és akkor egy ilyenü faluval lenne dolgunk, mely Krassóban Raffna környékén feketett.⁸⁾

Hogy Zalai Péter, Ladislaus de Paznad sógora, krassói nemes volt és így sámai részbirtokos lehetett, kiviláglik még abból is, hogy 1404-ben a temesi főispánok megvizsgálni rendelik, vajjon a krassófői castellanusok csakugyan öt lovat vettek-e el Himfi Istvántól és Zalai Pétertől⁹⁾. Ugyanezen Zalai Pétert vallja ügyvédül Gyertyánosi (Gertyenyesi) Csép Jakab 1415-ben az orodi káptalan előtt.¹⁰⁾ Ugyanezt teszi Gyertyánosi Csép András 1418-ban a csanádi előtt. Emberünk neve most Petrus Zalai de Zakadag.¹¹⁾

1401-ben Zsigmond király a Himfi István-féle pörben több királyi embert jelölván meg, ezek közt egy Johannes, Ladislaus de Thamay fia,

¹⁾ Pesty : Krassó, III., 83. sz.

²⁾ U. o., II—1., 203.

³⁾ Pesty—Ortvay : Temesi oklevelek, 134. sz.

⁴⁾ Pesty : Krassó, 152. sz.

⁵⁾ U. o., ¹⁾ jegyz.

⁶⁾ U. o., 151. sz.

⁷⁾ U. o., II—2. 135. l.

⁸⁾ U. o., II—2., 291.

⁹⁾ U. o., III., 160. sz. és II—2., 291. l.

¹⁰⁾ Pesty—Ortvay : Temesi oklevelek, 301. sz.

¹¹⁾ U. o., 357. sz.

is szerepel, kinek neve ugyanazon oklevélben alább Thomay alakban is iratik.¹⁾

Ezen oklevél alapján Pesty azt állította, hogy Thomai hajdan falu az akkori Majusfalva és Bodófalva vidékén,²⁾ mit Csánki is elfogad, a helynevet Tomajnak írván.³⁾

Azonban azon körülmény, hogy 1400-ban Samay János, László fia, szerepel, valamint az oklevélben említett helységek helyfekvése azt bizonyítja, hogy a Thomay, ill. Thamay név azonos a Samay névvel és a Thomay, ill. Thamay alak toll- vagy olvasási hiba.

1404-ben Gyertyánosi Csép fiai Remetei Himfi sasdi (soódsdi) birtokán erőszakoskodván, a vizsgálattal megbízott királyi emberek között Mathias de Samay is volt.⁴⁾

1406-ban háromszor találkozunk Samai Jánossal, László fiával. Egy márczius 24-én Budán kelt oklevélben Samai János, László fia szerepel mint királyi ember egy a Remetei Him és Benedek, valamint Remetei István között fennforgott peres ügyben.⁵⁾ Egy Visegrádon aug. 31-én kiállított oklevél szerint Széchen Frank országbíró előtt Remetei István megnevezvén a maga törvényes ügyvivőit mindennemű pörben, ezek közt ludex filius ladislai de Samol⁶⁾ említetik. Végre szerepel egy Mező-Somlyón, október 30-án keltezett oklevél szerint János, de Sama László fia, egy Czudar Domokos elleni vizsgálati ügyben.⁷⁾

Midőn Zsigmond király 1408. nov. 4-én az aradi káptalannak, valamint a temes vármegyei alispánnak és szolgabírának meghagyja, hogy vizsgálják meg, vajjon Gyertyánosi Jakab és testvére csakugyan károsítottak-e a Borza (Berzáva) vize elvezetése által több mint 24 malmot, a mely esetben idézzék őket törvény elé, — mint kiküldött kir. ember Johannes de Sama van megnevezve.⁸⁾ Ugyanezen nemesről van szó, midőn 1409-ben Ozorai Pipó, temesi főispán, Himfi Istvánnak a király nevében a török háboru miatt perhalasztást enged.⁹⁾

1410-ben említetik ismét Johannes filius ladislei de Sama, midőn Zsigmond király őt egy Sasdon történt erőszakoskodás ügyében Fodor Jánossal és Sarudi Jakabbal együtt kir. emberül jelöli ki.¹⁰⁾

Ugyanezen Johannes Filius ladislei de Sama kir. ember 1418-ban is, midőn Zsigmond király az orodi káptalannak meghagyja, hogy a Benke-

¹⁾ Pesthy: Krassó, III., 154. sz.

²⁾ U. o. II—2., 108. l.

³⁾ Csánki: Magyarország történeti földrajza, II., 238. l.

⁴⁾ Pesty—Ortvay: Temesi oklevelek, 205. sz.

⁵⁾ U. o., 224. sz.

⁶⁾ U. o. 233. sz.

⁷⁾ Pesty: Krassó, III., 172. sz.

⁸⁾ Pesty—Ortvay: Temesi oklevelek, 243. és 244. sz.

⁹⁾ Történelmi Tár; 1884., 226. l.

¹⁰⁾ Pesty: Krassó, III., 180. sz. és Pesty—Ortvay: Temesi oklevelek, 269. sz.

falvai Benke Péter által Bácsstövisén — egy Varadiától északra feküdt faluban — elkövetett erőszakoskodás ügyében vizsgálatot tartson.¹⁾

Ezután a Sama név eltűnik szemünk elől hosszú időre. 1374—1418-ig, tehát 44 évi időtartamban, a Samai család 6 tagja említetik az oklevelekben: Tamás és fia Dénes: 1374—1392; Jakab és fia Mátyás: 1392—1404., és László és fia János: 1392—1418. De, hogy ezen három ág hogyan állott egymással rokonsági összeköttetésben, adatok hiányában nem lehet megmondani.

Pesty Frigyes Sámát az ő »Krassó vármegye története« című monumentális művének II. kötetében, a hol az egyes helységeknek multját adja elő, külön nem tárgyalja, dacára annak, hogy a Sámára vonatkozó okleveleket csakis az ő fáradhatlan gyűjtésének köszönhetjük. Úgy látszik, hogy a rengeteg adathalmazban a sámái adatok kikerülték a figyelmét.

Holfekvését illetőleg Pesty Raffna helység történetében a fent elbeszélt 1400. évi események kapcsán azt véli, hogy Sama Raffna körül feketett.²⁾ Csánki pedig nem koczkáztatott véleményét.³⁾

Már 1889-ben »Varadia története« című munkálatomban kerestem Sama falut Nagy-Zsámban,⁴⁾ a melynek neve még ma is a környék szerb és román lakosai ajkán Sámá.

Azonban valószínű, hogy a középkori Sama nem a mai Nagy-Zsám helyén feküdt. Mert Laczunás északnyugati szélén van, a nagy és a kis Semicza-patak közt, a 172 m. magas Semicza (Sám[á]-icza) hegy, a melynek alján az ősi Sámá elterülhetett, mely aztán onnan — ismeretlen időben — a patak mentén lejjebb 8 kmnyire északnyugatra költözött a mai helyre.

1390-ben törtek be először a törökök Magyarországra és evvel megkezdődött vidékünkre a szenvedések hosszú sora. Már 1392-ben pusztították el a pogányok a pálosok zárdáját Gattaján. 1400 körül pedig épült a verseczi vár ezen félelmetes ellenség ellen; de azért tovább tartottak a beütések és a pusztítások vidékünkön. Ez az oka annak is, hogy a XV. század közepe előtt kiapadnak a történeti források és több adatunk nincsen helységünk sorsáról. 1552-ben, Temesvár elestével, megkezdődött aztán végleg a félhold uralma, mely vidékünkön másfél évszázadon át tartott.

Sama a török jármot túlélte. Azonban, hogy a török korszakban a mai Nagy-Zsám helyén török katonai telep létezett volna egy dzsámiával, mely telepet később a románok elfoglalták és a helységet a reájuk szállott imaházról »Dzsámá«-nak nevezték volna el; valamint az, hogy az említett dzsámiából előbb gör. keleti, azután pedig róm. katolikus templomot csináltak volna, a mint ezt egyesek állítják,⁵⁾ — az történeti alappal nem bír.

¹⁾ Pesty—Ortvay: Temesi oklevelek, 353. sz., és Csánki, II, 107.

²⁾ Pesty: Krassó, II—2, 135. sz.

³⁾ Csánki, i. h. II, 106.

⁴⁾ Milleker B.: Varadia története, 21.

⁵⁾ E. k. a „Délmagyarországi Közlöny“ 1891. évfolyamának tárczájában.

Csak kétszer nyerünk hirt helységünk sorsáról a török világban; és ez is csak akkor történik, midőn a török uralom megszakítást szenved. Így 1597 végén, midőn Báthory Zsigmond fejedelem idejében a vidék rövid ideig Erdélyhez tartozott. Ekkor némely karánsebesi nemes Nagy-Szredistyén beiktattatott, a mely alkalommal a szomszédok közt említettnek: Wczyk Voycza, Petrus Markowitty és Nicolaus Drianowitty, fejedelmi alattvalók, Sama faluból.¹⁾ Ezen adatból még azt is tudjuk, hogy még a XVI. század végén is Sama lakosai szerbek voltak. 1690—1700. között pedig, midőn a császáriak rövid időre berendezkedtek ezen a vidéken, Sama a verseczi kerület tartozéka gyanánt említették — Ferendiával és Laczunással együtt.²⁾

1716-ban, Temesvár visszahódításával, felszabadult a vidék a török iga alól. Ekkor a Duna—Tisza—Marosköz »Temesi Bánság« név alatt külön osztrák tartománnyá alakították át, mely tartomány 1779-ig fennállott.

1717-ben Scham-nak a hivatalos összeírás szerint 67 háza volt³⁾ és az 1723—5-ből származó délvidéki térkép szerint lakva volt,⁴⁾ a mit akkor nem minden faluról lehetett elmondani. Ugyálszik ekkor lépett a régi szerb-szláv lakosság helyébe a román. Így beszéli ezt legalább a helyi hagyomány. És miután a közeli Nagy-Szredistyén lakó szerbek közt a Zsámácz családnév előfordul, a mely név Sámai-t jelent, a feltevés jogosult, hogy a kivándorolt szerbség utódjait azon helységben kell keresnünk.

Helységünk a »bánsági« korszakban a verseczi kerülethez tartozott, sőt ebben már a harmadik tized második felében (1727. előtt) egy külön járás székhelyévé is lett (Schamer Process). Midőn 1745-ben ezen beosztást véglegesítették, a zsámi járás is meghagyott. Kiterjedését az 1761-ből eredő bánsági térkép mutatja, a mely szerint a Gattájától (a Berzavától) Kákovaig (a Karasig) terjedő vidéket foglalta magába.⁵⁾

Abban az időben helységünkben egy, több falu felett kormányzó főkenéz is székelt. 1733-ban az itteni főkenézt Gávrilovicsnak hívták.⁶⁾

Daczára ezen ujításoknak, a vidék közbiztonsági viszonyai eleintén még mindig olyan rosszak voltak, mint az előbbi korszakban. Így említették 1727-ből, hogy itt egy Ádám nevű »harambasa« (rablóvezér) garázdálkodott és hogy ugyanakkor a főkenézt is kirabolták.⁷⁾ 1733-ban pedig egy Gávrilovics nevű rabló quoad personam proscribiáltatott és törvényen kívül helyezettnek nyilvánított a kerületekben.⁸⁾

¹⁾ Pesty: Krassó, IV, 406. sz.

²⁾ Török: Magyarokori okmánytár, VII. 331. l.

³⁾ Szentkláray: Száz év, I. 26.

⁴⁾ U. a., A-melléklet.

⁵⁾ U. a., B-melléklet.

⁶⁾ Baróti: Adattár, I, 512.

⁷⁾ U. o., 505.

⁸⁾ U. o., II, 245.

A negyedik tized utolsó éveiben, az »első török háború« idejében és az ezt követett pestis által, falunk is szenvedett. 1739. elején a Verseczre visszajött lakosság és a katonaság lovai számára az itteni járás lakossága 70 kocsi széna szállítására köteleztetett.¹⁾ A pestis járvány dühöngéséről pedig azt tudjuk, hogy az utolsó áldozatait Dél-Magyarországon falunkban követelte, a hol még 1740. szeptember 23-án betegek voltak.²⁾ A járvány épen itt nagyon sokáig szedte áldozatait, azért még néhány hónapig annak megszűnése után is őrizték a határt.³⁾

A románság a XVIII. században a hegységből több ízben rajokat küldött a síkságba. Midőn 1746-ban Szeleust, a mai Kevi-Szőlöst benépesítették, akkor German-, Doklin-, Klopodia és Sámá-ból telepítettek oda románokat.⁴⁾ De máshová is kerülhettek akkor zsámi románok; mert Germánon és Vég-Szent-Mihályon a Sámáncz családnév konstatálható.

1773. május 13-án József császár harmadik bántási tanulmányutja alkalmával, Temesvárról Verseczre menve, Ferendián és Nagy-Zsámon is átutazott.⁵⁾

1777-ben a határról telekkönyvet vettek föl.⁶⁾

1779-ben, midőn a »Temesi Bánság« megszűnt, a falu az újra feléledt Temes vármegye verseczi szolgabírói járásához csatoltatott, a melyhez még ma is tartozik. Ekkor szűnt meg a zsámi processus is.

Midőn 1780-ban a délvidéki bányavidék élelmezése céljából a kincstári »Bányakerület«-et alakították, ebbe Gross-Scham falu is kebeleztetett.⁷⁾

1791-ben tűnik fel az első nagyzsámi jegyző, Szabó József. Ez származására nézve székely volt. Meghalt 1798. június 12-én 36 éves korában.⁸⁾

Abban az időben új községi pecsét is jött használatba. Ez 0:034—0:031 m. átmerőjű lap, melynek belsejében C és T betűkből alkotott monogram van és ez alatt N ZSAM név olvasható.

1791. június 2-án fejezte be Recknagel János a nagyzsámi industrialis földek felmérését. Ekkor volt: szőlő: 93 hold 1460 □-öl, gyümölcsös: 93 hold 1180 □-öl, zábránok (síkföldi erdők): 81 hold 1100 □-öl és káposztás kertek: 180 hold 620 □-öl.

Az erről készült tervhez csatolt kimutatásból a következő földrajzi családnéveket veszük: Álmázsan, Birdia, Dumbráván, Giledzsán, Sósdián és Szakosán, melyek a román lakosok származására vetnek fényt.⁹⁾

¹⁾ Baróti: Adattár, I, 520.

²⁾ Hammer: Gesch. d. Pest im Banat, 81.

³⁾ Baróti: Adattár, I, 524.

⁴⁾ Pesty: Helységnévtár, Temes, II, 394.

⁵⁾ Szentkláray: Száz év, I, 222.

⁶⁾ Iratok a verseczi muzeumban.

⁷⁾ Czoernig: Ethnographie, III, 39.

⁸⁾ Irományok a nagyzsámi r. k. plébánián

⁹⁾ A temesvári muzeumban.

1793-ban a Semiczapatak a falunak egy részét elöntötte. Erre azok közül, kik az alacsonyabb fekvésű részekben az árvíz által sokat szenvedtek, sok család átköltözött Kis-Zsámra.¹⁾

Gross-Scham határa a XVIII. század utolsó tizedének második felében 6088 hold 1240 □-öltre terjedt ki és következőleg oszlott meg: Az alattvalóké volt: 2466 hold 1370 □-öl, az uraságé pedig 3340 hold 420 □-öl. Végre szabadtelkek: 281 hold 2050 □-öl.

Magának a helységnek háza a patak mindkét partján rendezetlenül voltak elhelyezve.²⁾

Az akkori temető a mai falutól északra, a Semicza jobb partján, a Rohr- és Platt-féle gőzmalom és a »Pferdsbrunnen« között terült el. Mert itt téglaverés közben sírkövekre és sirokra akadtak, melyeknek mellékleteik a románokra emlékeztetnek; az ott talált pénzek pedig leginkább Mária Terézia (1740—1780) idejéből valók voltak.

A XVIII. században Nagy-Zsám lakosai leginkább juh- és marhatenyésztéssel foglalkoztak; a földmivelés majdnem egészen szünetelt.³⁾

Midőn 1808-ban a kincstár az 1786-ban alapított közeli Freudenthal telepeseinek kérését, hogy átköltözködhessenek alkalmasabb helyre, teljesítette és azokat 1809-ben Nagy-Zsámra áttelepítette, akkor a kamara a románokat még 1808-ban a volt határőrvidékre, a volt németbánsági ezred területére szállíttatta át. Itt a régi nagyzsámiak az alibunár—pancsovai ut mellett a Petrovoszéló falut,⁴⁾ a mai Román-Petrét, alapították. Ezen költözködés meglehetősen nehézségekkel járt; mert kivándorlóink az új rendeltetési helyükön az új házak építtetéseig az 1808—9. telet négyszögű, náddal fedett vermekben voltak kénytelenek tölteni.⁵⁾

Csak hat román család maradt vissza, kiknek utódjaik jelenleg a falu északi szélén lagnak, melynek közelében, még pedig a mai helység északnyugati sarka táján, új temetőt is kaptak.

¹⁾ Irományok a r. k. plébánián.

²⁾ Temes vm. kézirati térképe 1796—8-ból a temesvári muzeumban.

³⁾ A r. k. plébánia házitörténete.

⁴⁾ Nevét Duka Péter, a németbánsági határőrezred parancsnoka, után kapta.

⁵⁾ Hietzinger: Statistik der Militär-Grenze, I, 241.

II.

FREUDENTHAL.

1786—1809.

II. József császár uralkodása idejében a harmadik bánsági német telepítés volt. Ekkor, és pedig 1786-ban, a kamara Nagy-Zsám helységétől keletre mintegy 4 km.-nyire a Rudarpatak jobb partján új, német községet telepített, mely a Freudenthal¹⁾ nevet kapta. Tervbe volt véve, 152 családot letelepíteni. Ezek közül 1786-ban 30 család már hajlék alatt volt. A többi a kerületben — így Verseczen is — ideiglenesen volt elszállásolva és az intézők úgy tervezték, hogy ezek is 1787 októberig rendeltetési helyükön legyenek.²⁾

A nagyzsámi r. k. parochia anyakönyveinek tanúsága szerint az új települők Németország délnyugati részéből, a Rajna és a Mosel vidékéről, névleg a trieri és mainzi érsekségek területéről, a Churpfalz és Pfalz-Zweibrücken tartományokból, Luxemburg-, Elsass- és Lotharingiából és az ottani nassaui birtokrészekből és végre a badeni Breisgauból származtak.

A trieri érsekség területéről jöttek: Bauhof Dewes, Echenhauser, Franz, Glouten (most Gluting), Grossmann, Holzhauser, Koling, Lauer, Müller, Nau, Peters, Schett, Schmied, Schmiedberger, Tharun, Thieser és Weber.

Mainz területéről származtak: Gross, Merz és Prasch.

Luxemburgból vándoroltak be: Brochmann, Damit, Hoffmann, Huberti, Laurus (most Lauritz), Lux, Mautsch, Niederkorn, Rheinland és Schag.

Elsassból jöttek: Bäumchen, Pillmann (Winzenbach), Thewald ([most Dewald] Schaffhausen Selz mellett), Scheffer, Ströbl és Stunder (Lützelstein).

Lotharingiából: Lösch, Schneider (Wollmünster), Velsch (Buchenheim), Wildmann és Zinn (Seibockenheim).

---

¹⁾ Hogy Freudenthal nevét honnan kapta, azt adatok hiányában nem mondhatjuk. Württemberg Neckar kerületében van ugyan egy Freudenthal nevű helység, de ennek alig lehet vonatkozása a mi helységünk névére. — Megemlítendő, hogy a Bánságban 1724—1738-ig már létezett egy Freudenthal nevű német helység; ez Ruszova mellett feküdt.

²⁾ Czoernig: Ethnographie, III, 60. — Hogy akkor (1787-ben), a mint ezt Czoernig más helyen (III, 276) és utána Szentkláray (Száz év, I, 449) állítják, magyarok is letelepültek volna Nagy-Zsámon, be nem igazolható.

Badenből, illetőleg Vorder-Österreichből: Armbrust (Berghaupten), Lambrecht (Eichstellen), Schill (Breisgau), Wagner (Gengenbach) és Zapf (Berghaupten).

A nassauai részekből: Kempfer, Müller, Tillmann és Weger.

Az első 20 évből a következő családnevek maradtak fenn az anyakönyvekben :

Altstädtler	*Dietrich
Anterle	Dörner (ex imp.)
Armbrust (Berghaupten)	*Drapp
Aug	Eber-né (Mainz)
Bauhof (Trier)	*Egner (ex imp.)
*Bäumchen (Elsass)	Endres
*Berger	Engroff (Frankfurt)
*Bergthal	Echenhauser (Trier)
*Bernhard (Prusal)	Esslinger
*Berstling (ma: Berschling)	*Esterreicher
Berwanger	*Feckinger (Fickinger)
Beltinger	Feder
*Bicher (Bickert?)	Feltes
Bichet	*Fessler (Breslau)
*Bill (Bild)	Finder
Blitzler (ex imperio)	Fink (ex imperio)
*Braun	Finzl
Braunecker (ex imp.)	*Fischer
*Bräuner	Flori
*Brochmann (Luxemburg)	*Folz
Buch	Frank
*Bullion (ma: Buljung)	*Franz (Trier)
*Christmann	Franz-né (Gespol, Trier)
*Conrad	Frenz ([Frenks] Churpfalz)
Dago (Burgund)	Fuhrmann (Steinfeld, Burgund)
*Damit	Gerschner
*Dauerbacher (Debacher)	Giebrich
*Dasing (Dasinger)	Gimble
*Debes ([Dewes] Trier)	Gimling
Defilius	*Glaser
Dehlius	*Glouten (Weisskirchen, Trier)
Deisenbeck	*Gouten (Marpingen)

*) A *-gal jelzett nevek még most is léteznek a községben.

* Grosz (Mainz)
Groszmann (Trier)

Haag (Ausztia)
Hart

* Hens
Hernecker
Hess (ex imp.)
Hiel

Hiliert

* Hoffmann (Luxemburg)
Holzhauser-né (Trier)

* Höfner

* Huberti (Luxemburg)
Huf (Hoff)

Iglinger (ex imp.)

Jung (ex imp.)

Kapweiler

* Kapendier (Karwandi)

* Kasterlberger

Kaut (Pfalz)

* Kaempfer (Nassau)

* Keller

Keper

Kessler

Kilian

Kind

Klar

* Klein

Knaut

Kneip

* Koch

* Kolb

Kolling (Trier)

Krämer (Welker, Fulda mellett)

Krist (Seuselbach)

Kuhn

Lam

Lambrecht (Eichstetten)

Lamoi

* Lauer

* Larus ([Lauritz] Luxemburg)

* Lermen (Lermer)

* Lienden (Lind)

Lienen

* Lorenz

* Lösch (Lützelstein, Lotharingia)

Lutsch

Lux (Luxemburg)

Maringer

* Marks (Merk?)

* Martin

Mautsch (Hassige, Luxemburg)

* Mayer

* Mehler

Merz (Mainz)

Metzinger

Müller (Rauland)

Mittelbrunn

Mülesch

* Müller (Saarbrücken)

Müller-né (Waldweiler)

Mürzlich

Nagel

* Nau (Waldweiler)

Neises

Niederkorn (Luxemburg)

* Noeth (Net)

Nuffer-né (ex imp.)

Peters (Dachstuhl, Trier)

Pillmann (Wirzenbach, Elsass)

Pinger

Piringer

Prasch (Mainz)

Putsch

Rademacher

Rectewald

* Rheinländer ([Rajland] Luxemb.)

* Rieger (ex imperio)

Rim

* Rummelfanger

* Schaag	Tillmann (Nassau-Saarbrücken)
Schad-né (Viller)	Tisch (Schwarzfeld)
* Schafer (Elsass)	* Thal
Schech	Tharun (Ancerfü, Trier)
Scheffer (Lützelstein, Elsass)	* Thewäld (Dewald)
* Schett	Thewald-né (Schaffhausen)
Schilkler	* Thiel
* Schill (Breisgau)	Thieser (Trier)
* Schmied (Trier)	* Ude-né ([Uz. ?] Scharbach,
Schmied-né (Würzburg)	Elsass)
Schmiedberger (Trier)	Velsch (Buchenheim, Lothar.)
* Schneider (Wollmünster,	Veron (Nassau-Saarbrück)
Lothar.)	Volk (Wieser, Würzburg)
Schöb	* Wagner (Gengenbach, Baden)
* Schramer	* Walter
Schröck (Zweibrücken)	Wanderkeil (Stikelhaus)
Schuller	* Watle
* Sent (ex imp.)	Watz
* Spett (Würzburg)	* Weber (Metzigne, Trier)
Stechmayer (Nauheim)	* Weger (Nassau)
Stefan	* Weihrauch
Steinmetz	Weise
* Stenadl (Spanadl)	Welcker (ex imperio)
Stenger (ex imp.)	* Wildmann (Lotharingia)
* Stepp (Kidringen)	* Winger (Wingert)
* Stift	Zopf (Berghaupten, Baden)
Stipfl (ex imp.)	Zaus
Stocker	Zeller (ex imp.)
Ströbl (Elsass)	Ziegler
* Stunder (Stundl, Lützelstein,	Zingler
Elsass)	Zinn (Seibockenheim, Lothar.)
Stürmer	
Sutter (ex imp.)	

Maga a falu házaival négyzetet alkotott, melynek sarkai a négy világtáj felé irányultak. A közepén volt egy négyszögű tér a templommal. Északnyugatról délkeletre vonult 3 utca, melyek északkelet-délnyugati irányban 5-ször voltak áttörve.

A határ következőleg oszlott meg: Az alattvalóké volt: 3.635 h.; az uraságé: 1.149 h. 961 □-öl szántóföld és rét, valamint 1.166 h. 1465 □-öl erdő; szabadtelkek: 171 h. 865 □-öl. Összesen: 6.122 h. 1.091 □-öl.¹⁾

¹⁾ Temes vármegye kézirati térképe 1796–8-ból a temesvári muzeumban.

A freudenthaliak szőlői a Rudaria-patak mellett terültek el. Ezeket Limony János mérnök 1798-ban először és Szalazár József 1801-ben másodszor és harmadszor újra osztotta fel. Ekkor 237 parcella számláltatott.¹⁾

Az új község közigazgatásilag Nagy-Zsám jegyzősége alá helyeztetett. A legelső bírákat nem ismerjük. A második tizedben bíráskodtak: 1795: Miller János, 1796: Pünger Péter, 1797: Piringer Péter, 1798: Franz Antal; a XIX. század elején: 1803: Miller János és 1808: Franz Antal.²⁾

Az esküdtek közül csak az 1799-ben hivataloskodott Reihländer Márton neve maradt fenn.

A freudenthali pecsét egy régi ezüst forintshoz hasonló nagyságú kerek lap, melynek mezőnyében 2 lombos fán megerősített kötélén, széles karimájú kalapot viselő nő hintázik. Felette a sugárzó nap látható. Körirata: FREIDENTHAL. A baloldalon Te, a jobboldalon C és lenn guirlandban K betűk olvashatók. A két oldalon levő betűk a vármegyére és az alsó a földbirtokosra (kamara) értelmezendők.

A földbirtokost, a kincstárt, az ispán képviselte. Az első ispán, a kiről tudomásunk van, Lamprecht Farkas, ki Eichstettenben (Németországban) született és Freudenthalon 1795-ben tűnik fel és 1798. április 16-án 64 éves korában halt meg. 1808-ban Janakovich József volt a kamarai tisztartó.

A kincstár az új települők lelki ügyeiről is gondoskodott és lelkészt is küldött. Azonban a parochiát eleintén nem szervezte véglegesen, hanem több éven át csak helyettes-lelkészt alkalmazott. Már 1786. szeptember 30-án fordult a budai helytartóság a püspökhöz, hogy ez Freudenthal számára, mely 150 házból áll, lelkészei gondoskodják. Azután november 11-én megkérte a királyi kincstári adminisztráció a csanádi szentszéket, hogy ez Freudenthalra december 1-ig lelkészt nevezzen ki. Az első lelkész Oser Ivo szerzetes atya volt. Ez 1784-ben a karánsebesi konventből, a hol harmadfélét mint magister noviciorum és egy évet mint predikátor töltött, a püspöknek egy intézkedése folytán Prebulra került, a hol 3 évig működött. Innen helyeztetett át Freudenthalra.³⁾

Oser 1787. január 11-én vonult be Verseczről, elkisérve az elébe jött híveitől. Akkor választották a freudenthaliak Szt. Máriát templomuk védőszentjéül. Ezen templom igen szerény volt, mert egy deszkából készült raktárt alakították át erre a célra. A templom leltárát Branko, verseczi esperes, 1786. december 5-én vette volt föl. 1787. márcziusban megkapták a freudenthaliak a bezárt verseczi hegyi kápolnának 2 harangját, melyek közül az egyik 125, a másik 67 fontot nyomott és a melyeknek értéke, fontját 45 krral számítva, 142 frt 30 krra becsültetett.⁴⁾

¹⁾ Tervrajz-másolat 1802-ből a temesvári muzeumban.

²⁾ Anyakönyvek.

³⁾ Csanádegyhm. levéltár.

⁴⁾ U. o.

Hogy milyen szerény körülmények közt kezdte a hitközség életét, mutatja az, hogy 1788-ban az egyházi számadás 23 rh. forint 1 kr. bevételt és 18 frt 3 kr. kiadást és 4 frt 58 kr. fölösleget mutat ki. A bevétel a persely jövedelméből állott, a kiadások pedig olajra és sóra fordítottak.

A templom 1796-ban már oly derout állapotban volt, hogy benne szeles időben a pap misét nem mondhatott.

Oser hiveivel nem a legszebb összhangzatban élt; a miért is már 1793-ban a kudriczi plébániára pályázott. Freudenthalon 1795. december végéig működött. 1796. január elsejétől február közepéig Greschel József, kudriczi plébános, látta el a parochiát. 1796. február 20-tól 1799. július végéig Tritsch Lőrincz, szerzetes, az ideiglenes plébános. Alatta, 1796. július 16-án, a freudenthaliak ünnepélyes fogadalmat tettek birájuk, Miller János alatt, hogy a Szűz Márián kívül még Páduai Szt. Antalt, Szt. Fábiánt és Sebestyént és Szt. Vendelt fogadják védszentekül, ezeknek napjait ünneplik és hogy bizonyos szombatokon tartózkodnak a munkától.

1799–1801. október közepéig Terbouscheg Bálint a helyettes lelkész. 1801. október 18-tól pedig Zemanovics György.¹⁾

1802-ben a freudenthali plébános jövedelme 331 rh. forint.²⁾

A XIX. század elején a templom új harangokat kapott, mert a Nagy-Zsámban jelenleg használatban lévő 5 harang közül nagyságra nézve a 3. 1802-ben öntetett és a 4. harang is ezeri korból valónak látszik lenni.

1803-ban a hitközség bevétele 179 frt 45²/₄ kr. és kiadása 163 frt 48 kr volt. 1808-ban a hitközség bevétele már 409 frt 31³/₄ kr-ra, a kiadás pedig 136 frt 23 kr-ra rugott. Ez mutatja legszebben a gazdasági, illetve vagyoni fellendülését.

1805. május 20-án Kőszeghy László, csanádi püspök tartott canonicai visitatiót és osztotta a bérmlás szentségét. Ekkor számlált a község 612 lelket, kik valamennyien róm. kath. hitűek voltak. Nagy-Zsámban, mely Freudenthal egyedüli fiókközsége volt, csak 2 r. kath. vallásu lakos volt.

Akkor a lelkész dotatioja a következőkből állott: 200 frt készpénz; 15 öl fa à 5 frt = 75 frt; 15 boglya széna à 5 frt = 75 frt; 15 pozsonyi mérő kétszeres à 45 kr = 11 frt 15 kr; 15 p. mérő kukoricza à 24 kr. = 6 frt; és 30 p. mérő zab à 18 kr = 9 frt. Összesen 376 frt 15 kr.

A kántori teendőket az iskolamester végezte.³⁾

1805-ben a plébánosnak a vármegye által előírt járuléka az insurrectiora 39 frt 43 kr volt.⁴⁾

Az iskola egyidejűleg a parochiával keletkezett. Már 1787. nyarán találjuk Freudenthalon az első tanítót. Ez Mage György, ki Lotharingiából származott, hol 1751-ben született. 1787 május 1-től augusztus 2-ig végezte

¹⁾ A r. k. plébánia levéltára.

²⁾ A verseczi r. k. plébánia levéltára.

³⁾ A r. k. plébánia levéltára.

⁴⁾ A verseczi r. k. plébánia levéltára.

Temesvárt az ottani normális iskola mellett a tanítóképző cursust, a mely után Freudenthalon alkalmazást nyert.¹⁾ Azonban már 1789-ben lépett helyébe Weyrauch József, míg Mage 1791/2-ben Moraviczán tanítóskodik.²⁾ Weyrauch Regensburgból származott és működött Freudenthalon haláláig, mely 1794. november 21-én következett be.

Érdekes fényt vett az akkori helyi tanügyre egy jelentés, melyet Oser plébános az 1791/2. tanévről szerkesztett. A tanulók közül 32 azon osztályban volt, a melyben a betűket tanulták; 30 abban, a hol betűztek; 23 abban, a hol olvastak; 12 abban, a melyben irtak; és végre 4 abban, a hol számoltak. Hetenkint fordított a betűk taníttatására és a betűztetésre 12 óra, az olvasásra 10, az írásra és számvetésre 6 és a katechizálásra 5 óra. Ebből kiviláglik, hogy akkor 101 gyermek járt iskolába és a tanítási órák heti száma 33 volt.

1795-ben a 6—13 éves iskolaköteles gyermekek száma 99 volt, a melyek közül 53 fiu és 46 leány volt. Azonban csak 38 fi és 29 leány, tehát összesen 67 gyermek járt tényleg iskolába,³⁾ a mi hanyatlást mutat.

1795—1799-ig Hadal Albert vezette az iskolát. Ez 1774-ben Bresztovácson született és később az iskolát gazdasággal cserélte föl. 1804-ben letette a képesítőt és Bachovára ment tanítónak. 1815—1817. tanító Perkoszován. Végre a huszas években ismét gazdálkodik Nagy-Zsámon.⁴⁾ 1799-ben Mengay István vette át a tanítói hivatalt. Ez a Svábföldről vándorolt be és itt halt meg 1801. márczius 21-én 63 éves korában. Utódja 1802—8-ig König Vilmos volt. Ez született 1779-ben Bruckenauban és csak itt tartózkodása alatt 1805-ben végezte Temesvárt a tanképesítő folyamat.⁵⁾ 1808-ban Böck választott tanítónak.

A lakosok ugyan leginkább földmiveléssel foglalkoztak, de volt köztük elegendő kézműves is. A helységben egy malom is létezett, 1797-ben a a molnárt Volck Henriknek hívják.⁶⁾

Azonban sok bajjal is kellett megküzdieniök Freudenthal munkás telepeseinek. Mindjárt a letelepülés után volt az «utolsó» török háború, melynek folyamában 1788 ősszel a fellázadt szomszéd románok, köztük a laczunásiak is, Temes-Kutast elpusztították.⁷⁾ Versecz városa pedig csak hős védőinek köszönhetette, hogy hasonló sors nem érte.⁸⁾ De hogy akkor Freudenthal lakosai minő viszontagságokon mentek keresztül, adatok hiányában nem mondhatjuk.

¹⁾ Sam. Hetzel: *Gesch. d. Volksschulwesens der Stadt Temesvár*, 178.

²⁾ Iratok a verseczi muzeumban.

³⁾ Iratok a r. k. plébánián.

⁴⁾ U. o. és Hetzel i. m. 181.

⁵⁾ Hetzel i. m. 181.

⁶⁾ R. k. anyakönyvek.

⁷⁾ F. Milleker: *Gesch. d. Grossgem. Kudritz*, 15—18.

⁸⁾ Milleker B.: *Versecz története*, I., 200—221.

Állandó bajt okozott a telepnek az a körülmény, hogy partos helyen feküdt és ennek következtében sokszor vízhiányban szenvedett. E miatt többször folyamodtak a freudenthaliak a kincstári hatósághoz, hogy ez őket más, alkalmasabb helyre áttelepítse, mi aztán 1809-ben meg is történt.

De addig is több elégedetlen kivándorolt. Így 1802-ben a határőrvidéken keletkezett Károlyfalvára. Ezen hiányt aztán a kamara pótolta. Így 1802-ben 1 családot telepítettek le, mely házat, egész telket és 60 frtnyi előleget kapott.¹⁾

---

¹⁾ Czoernig: Ethnographie, III., 77.

III.

AZ ÚJ FALU.

1809—1850.

Azon körülmény, hogy Nagy-Zsám román lakosai a földet nem igen művelték s így a kincstárnak a helység rendkívül termékeny határa hasznát nem hozott, a kamarát arra bírta, hogy a románokat falujokból kitelepítette és ezt a freudenthaliaknak és más, főleg északi Torontálból jött német telepeseknek adta át.

Ezen célból Nagy-Zsám területe újra felosztott és szabályoztatott. Ezt még 1808-ban Lemony János, kincstári térképező vitte keresztül. A tervrajzot, a mely az új állapotokat feltünteti, 1809- és 1810-ben vette föl és rajzolta le Zwing N. János, cs. k. kincstári mérnök.

Az új helységnek 264 házáma volt, melyek közül 82 a Semicze patak jobb partján feküdt. A templom helye akkor a község közepén volt.

A határ úgy oszlott meg: 160 egész és 40 féltelék, 56 zsellér, 2 szárazmalom a hozzátartozó többlettel együtt: 6.285 h. 520 □-öl. Az idő szerint szabadon hagyott telkek: 451 h. 670 □-öl (ebből esett a Viszokon és Rudárián volt szőlőkre: 256 h. 290 □-öl). Más határbeli földek és erdők: 3.014 h. 840 □-öl, és mindenkor adómentes telkek: 391 h. 780 □-öl. Összesen: 10.142 h. 1.210 □-öl.

Akkor a régi község határából a helységtől északkeletre Klopodiának 758 h. 200 □-ölet engedtek át. Kárpótlásul csatoltatott később a határhoz a Tyeus erdő 1.326 h. 600 □-ölnyi területtel.

A hátramaradt 6 román család a következő volt: Zsifkó Trifu (34. hsz.), Nikolicza Koszta (14. hsz.), Gávriła Nikola (241. hsz.), Gávriła Zsivoin (220. hsz.), Gávriła Traila (29. hsz.) és Mitár Márkó (230. hsz.).

Ezek birtokoltak akkor egy 29 h. 1.330 □-öl területű zábránt, azaz síkföldi erdőt is Nagy-Zsám határában.¹⁾

Az új német lakosok 1809. tavasszal költöztek be, a románok által elhagyott házakat elfoglalván.²⁾

Kreutzer, verseczi esperes, 1809. május 6-án jelenti püspökének, hogy torontáli és freudenthali telepesek Nagy-Zsámra költöztek, a hol az új

¹⁾ A községházán lévő kézirati tervrajz adatai szerint.

²⁾ 1809. áprilisban említetik az anyakönyvekben az első nagyzsámi német lakos: Englinger.

község házainak száma már 243-ra rúg. A kincstár a meglévő román templomot, mely csak 9 öl hosszú és 3 öl széles, 5 öllel akarja meghosszabbítani. Az új paplak, melynek kőalapja és vályogfala lesz, csak akkor lesz, hogy reá a freudenthali plébánia tetejét alkalmazni lehessen. Kreutzer kéri, hogy a templomot a Zsámon már 1200 hívőt számláló község nagysága miatt legalább 8 öllel hosszabbítsák meg és aránylag szélesbítsék és szekrestyével is lássák el. A paplak is elégtelen. Ezért telepítsék ki a kamarai ispánt Zsámból, miután az ispán mindig oláh faluban szokott székelni, és adják át a házat a plébánosnak. Végre intézkedést kér arra, hogy a templom és a temető benedicaltassanak.¹⁾

Ezen kérelmek részbeni teljesítése csakhamar bekövetkezett. Az ispáni lakot csakugyan átadták a papnak, de benne egy szobát átalakítottak kápolnává, melyben az isteni tisztelet 3 éven át tartott, míg az új templom építtetése befejezést nem nyert.

A freudenthaliak átköltözése ünnepélyesen fejeztetett be. Ugyanis 1809. jun. 18-án, épen úr napján, délelőtti 9 órakor, ünnepélyes körmenetben, az oltári szentség Zemanovics György, lelkészök által történt elővitele mellett, vonultak át véglegesen új otthonukba.

November 6-án szenteltetett be a temető.

És végre a szükséghez képest iskolaépületről is gondoskodtak.²⁾

Az 1809. tavasszal Nagy-Zsámon letelepült bányászati német kolonisták közül a következőknek származási helyét mutatják ki a r. k. plébánia anyakönyvei:

Torontál vármegye területéről jöttek:

Billédről: Kripp és Schweitzer.

Bogárosról: Albert, Bauer, Dasek, Dasinger, Marloch, Schneider, Tilmann és Weber.

Csatádról: Marko, Pít és Wenisch.

Écskáról: Thile.

Grabáczról: Weber.

Kis-Jécsáról: Noe és Stefany.

Nagy-Jécsáról: Heckler.

Nagy-Szt.-Miklósról: Mayer, Saigo és Trier (Treh).r.

Kis-Oroszról: Fonagyi és Raszter.

Kis-Őszről: Klein.

Perjámosról: Klamer.

Nagy-Teremiáról: Nürlischt.

Ujbessenyőről: Prick.

Vizesdiáról: Lang.

Zichyfalváról: Strohmayr.

¹⁾ Iratok a csanádi egyházmegyei levéltárban Temesvárt.

²⁾ Feljegyzések a r. k. plébánián.

Temes vármegyéből vándoroltak be:

Kis-Becskerekéről: Müller és Christ.

Fibísról: Knapp.

Gyarmatáról: Schmich.

Mercyfalváról: Caspar, Sauder és Schmidt.

Orczyfalváról: Prüll és Zart.

Szt.-Péterről: Seibert.

Réthátról: Helfrich és Palner.

Az új község a bánsági jövevények útján sokkal népesebb lett, mint a régi Freudenthal. 1809-ben még csak 805 róm. kath. lakost mutatnak ki. Ez, úgy látszik, csak azoknak a száma, kik Freudenthálból hurczolkodtak át. 1810-ben a katolikusok már 1433 főre emelkedtek.¹⁾

Nagy-Zsám új lakosai leginkább földmiveléssel és marhatenyéssel foglalkoztak, a mihez szőlőmivelés is járult.

Az elhagyott freudenthali határ a nagyszámihoz csatoltatott és legnagyobb része ismét a kincstár birtokába jutott, mely azt mint Freudenthal praediumot kezelte. Az elhagyott község helyén aztán a kamara juhtenyéztést rendezett be.

Az új község azonban csakhamar nagy megpróbáltatáson volt kénytelen átmenni. Ugyanis a Semiczapatak jobb partjának vidéke mélyen feküdvén, az 1816. július 12-én dühöngött nagy vihar alkalmával az ár az ottani házakat elöntötte és romba döntötte. Erre a kárt szenvedett lakosoknak a Semiczapatak bal partján, a község nyugati és déli oldala mellé adtak házhelyeket. Innen van az, hogy a templom és a temető régi helyükön maradván, jelenleg az egyik a helység keleti szélén fekszik, a másik pedig a délnyugati rész házai által érintetik. Jelenleg a Semicza jobb partján, csak a templom környékén, 14 ház áll.

Az azon korszakban hivataloskodott kincstári alkalmazottak közül a következőknek a neve maradt fenn: 1818. Wittner János, tiszttartó és 1822. Putnik Miksa, ispán.

A harmadik évtizedben kezdte a kincstár a »Bányakerület« falvait eladni. Így megvette 1826-ban Nagy- és Kis-Zsámot, valamint Kernécsa praediumot, a kamarától Beodrai Karátsonyi Lázár, minden vele járó kiváltságokkal és teherrel együtt.

Miután azonban az új földesur már 1827. augusztus 27-én Nagy-Becskereken 65 éves korában meghalt, az uraságban több évi peres interregium következett be. Csak 1836. május 30-án iktattatott be Nagy- és Kis-Zsám birtokába a birtokszerző unokája, Karátsonyi Guidó, Latzkovits János, mint királyi ember és Schuller Ferencz kanonok mint káptalani ember által.²⁾

¹⁾ Csan. schematismusok 1810- és 1811-re.

²⁾ Feljegyzések a temeskutasi r. k. plébánián.

Nagy-Zsám új földesura erdélyi örmény családból származott, mely már a XVI. században nemességgel bírt. Egy Karatson Kristófnak, ki 1684-ben született, fia Adeodatus (Bogdán) Aradon kereskedő volt. Ez 1781-ben a kincstártól Beodrát 18.000 hold földdel vásárolta, mely időtől fogva a család a »beodrai« előnevet kezdte használni. Bogdán az 1788. évi »utolsó« török háboruban katonák állítása által szerzett érdemeket. Meghalt 1799-ben. Felesége: Lázár Mária Magda volt. Fia Lázár már 1800 körül szerezte a Draskovich-birtokot, u. m. Bánlakot, Offzeniczát stb. Torontálban és 1810-ben Topla falut Krassóban. Ez nagy hazafias áldozatkészsége által tünt ki, e. k. a francia háborúkban kbl. 300.000 forintot, a Ludovikára 10.000 forintot adakozott. 1826-ban szerezte a nagyzsámi uradalmat. Két fia volt: László és Lajos. Az előbbi 1848-ban Torontál vármegye alispánja volt. Az utóbbinak és feleségének, Starhemberg Ida grófnő fiára, Guidóra, ki 1817. augusztus 7-én született, szállott aztán Nagy-Zsám.

Az új uradalom már a huszas években a következő, 0'04 m. átmérőjű pecsétet használta, a melynek belsejében a Karátsonyi-czimer és körötte a következő irat volt: SIGILLUM DOMINII NAGY ZSAM 1827.

Az új uraság akkori hivatalnokai közül ismeretesek: 1829: Török Pál' tiszttartó; 1830-ban Jakabffy Bogdán lett tiszttartó.¹⁾ 1838: Popovics Fülöp, tiszttartó és 1847—8-ban Vukovics László. — Ispán lett: 1831-ben Altorjai Kis Antal, ki még a negyvenes években is lakott Nagy-Zsámon.²⁾ Őt váltotta fel 1841-ben Lukenich Lajos.³⁾ — Ügyész 1825—1841-ig Bárány Antal volt, kinek oldalán egy ideig (1826—8) unokaöccse, Bárány Ágoston, a későbbi monographus, működött.⁴⁾

A negyvenes években épült a faluban a nagy urasági magtár. 1847-ben pedig épült a Semiczán egy vízimalom, melyet azonban már 1851-ben el-sodorta az ár.

A jegyzők közül a következőknek az emléke maradt fenn: Dienes Mihály (1812), Papp János (1840—8), Risztics János (1849) és Cziczak Mátyás (1849 végén). Ez 1812-ben született, 6 latin osztályt végzett és 1849-ben Szt.-Mihályon volt jegyző.

A nagyzsámi jegyzőséghez tartozott, ugylátszik, elejétől fogva Germán és Laczunás. Ez utóbbi azonban a negyvenes évek elején saját jegyzőt kapott és elvált.

A községi bírák közül a következők ismeretesek: 1809: Christmann Kristóf, 1810—11: Franz Antal, 1813: Christmann Kristóf, 1821: Kempfer Vilmos, 1822: Morell András, 1826: Wingert Mihály, 1828: Hoffmann Henrik, 1829: Kempfer Vilmos, 1832: Hoffmann Henrik, 1838—40: Wingert Mihály, 1840: Hoffmann Henrik, 1841: Fessler Mihály, 1846: Altenbach

¹⁾ Lendvai: Temes vm. nem. családjai, II, 2.

²⁾ U. o., III, 38.

³⁾ U. o., 96.

⁴⁾ U. o., II., 39.

Ignác, 1847: Kastelberger György, 1848. ápril–október: Strebl Péter, 1848: Klemens Pál, 1849. szept. – október: Kastelberger György, 1849: Kempfer Ferencz, 1850: Altenbach Ignác.

1832-ben Nagy-Zsámnak 1492 r. k., 2 ref. és 70 óhitű, tehát összesen 1564 lakosa volt.¹⁾ 1841-ben pedig 1942 r. k., 150 óhitű, 3 ágostai és 2 helvét hitvallású, összesen: 2097 lakosa.²⁾

1840-ben kapott a község új pecsétet, melynek 0.037×0.034 m. átmérőjű mezőnyében egy templom, gereblyét és sarlót tartó férfialak, egy borjas tehén, egy sertés és egy bika és az 1840. évszám láthatók. Körirata: N : ZSÁM TEMES WARMEG : HELYSEGE : PETSETY :³⁾

1849-ben vásárolt a község Theodorovits Mihálytól 3000 bécsi értékű forintért egy házat, melyet azóta községházul és jegyzői lakul használtak.⁴⁾

Miután a közlegelő elkülönítése megtörtént, Karátsonyi Guido az erdő használatát a községek által 1846 körül szüntette be.

Midőn 1814-ben Klopodián magyarok telepedtek le, azon kérdéssel foglalkoztak a püspökségben, vajjon Nagy-Zsámra káplánt küldjenek, vagy szervezzenek Klopodián plébániát.⁵⁾ Azonban sem az egyikből sem a másiktól nem lett semmi.

1812. június 21-én szenteltetett be az új templom és eznapi hirdettetett ki az is, hogy a lelkész végleges plébános. Ekkor jött használatba a templomban egy Verseczről származott asztalosmester özvegyétől ajándékozott és a főoltárba illesztett Szt. Mária-kép, egy gyöngyházzal kirakott crucifix és 2 ónból készült gyertyatartó. Később, a huszas években, kapott a templom szószéket és orgonát is.⁶⁾

Megemlítendő, hogy a plébánosnak királyi és országos adója 1813-ra: 9 frt 30 kr., 1814-re: 16 frt 40 kr. és 1815-re: 30 frt 20 kr. volt.⁷⁾

Zemanovics György, plébános, 1820. január 31-én 50 éves korában elhalálozván, az említett év elején Tarry András, minorita helyetteskedett. 1820. május 20-án Bertogna Caesar Antal vette át a parochiát, ezt haláláig, mely 1865. szeptember 18-án következett be, kormányozván. Bertogna született 1791. márczius 30-án Villa Vincentinában, Olaszországban. Szülőföldjét a francia invasio következtében hagyván el, theologiai tanulmányait Egerben kezdte és Temesvárt fejezte be, hol őt 1814-ben Kőszeghy püspök pappá szentelte föl. Először Szakálházán volt káplán, aztán 1819-ben Freidorfon administrator. Nagy-Zsámban 1820. június 20-án iktatott be.

¹⁾ Fényes E.: Magyarország állapota, IV, 371.

²⁾ Csan. schem. ad 1841.

³⁾ Az eredeti pecsétlő a községházán.

⁴⁾ Iratok a verseczi muzeumban.

⁵⁾ Iratok a csanádegyházmegyei levéltárban.

⁶⁾ Iratok a r. k. plébánián.

⁷⁾ Iratok a verseczi r. k. plébánián.

1822-ben, május 9-én Kőszeghy László püspök másodszor látogatta meg a plébániát. Ekkor a község Kempfer Vilmos bíró vezérlete alatt a püspök jelenlétében megújította az 1796-ban tett fogadalmat a községi ünnepek megtartását illetőleg. Ezen ünnepek és ájtatosságok azonban még a szabadságharc előtt a község részéről való felmondás következtében megszűntek.

Karátsonyi Lázár a kegyuraságot átvevén, új templom építésének ter-
vél foglalkozott, mert az 1812-ben felszentelt templom csak ideiglenes
lévén, már fennállásának első évtizede után elégtelen és rossz állapotban
volt. De halála miatt ennek keresztülvételében megakadályoztatván, ez csak
1834- és 5-ben valósított meg utódja alatt, ki akkor a régi templom
helyén jó anyagból a mai templomot emeltette. Ezt 1836. május 25-én az
akkori kerületi esperes, Dániel Marczell cz. kanonok, verseczi plébános,
szentelte föl. Ezen templom is, mint a régi volt, a Boldogasszony nevének
van szentelve. A jobb oldalán egy kápolna van hozzáépítve, a mely alatt a
Karátsonyiak temetkezőhelye van. Itt helyeztettek örök nyugalomra
1836-ban a birtokszerző Karátsonyi Lázár és 1876-ban még 4 tagja a csa-
ládnak, kik először a budapesti váci temetőben voltak egy sírboltban
eltemetve.

1827-ben parochialis pecsétlő jött használatba, melynek 0-03 m. átmé-
rőjű körlapja van, melynek belső részében a Szűz Mária karján a kis
Jézussal és az 1827. évszám van. A gyöngy koszoruban lévő körirat így
hangzik: SIGILLUM · PAROCHIA · DOMINII · NOGY · ZSÁMIENSIS *

1833-ban öntötte Ehgartner Károly Temesvárt a jelenleg használatban
levő 5 harang közül a másodikat, mely Szt. Miklós- és Szt. Antalnak van
szentelve és 411 $\bar{x}$ -ot nyom.

Megemlítendő, hogy 1835-ben Hertelendy Miksa, gondnok (?) meg-
igéri, hogy a zsámiak káplánt kapnak.¹⁾

1838. május 25-én Lonovics, csanádi püspök tartotta Nagy-Zsámon
a canonikai visitatiót. Ezen alkalommal szabályozták a plébániai dotatiót,
mely még ma is fennáll. Ekkor tartoztak a nagyzsámi parochiához mint
fiókközségek: Buttyin, Ferendia, Germán, Kis-Zsám, Klopodia, Laczunás és
Perkoszova. A katolikus hívek száma volt az anyaegyházban: 1877.,
Buttyinon: 56, Feredián: 61, Germánon: 12, Kis-Zsámban: 13, Klopodián:
645, Laczonáson: 6 és Perkoszován: 384.²⁾

Klopodiára a XIX. század első tizedének elején németek, ezeknek
eltávozása után magyarok és ezeknek elköltözése után, a harminczas évek-
ben ismét németek kerültek. Perkoszovára pedig 1808-ban németek tele-
pültek, kiket 1811-ben csatoltak Nagy-Zsámhoz.

¹⁾ Iratok a csanádegyházmegyei levéltárban.

²⁾ A r. k. plébánia levéltára.

A tanügy terén a következők regisztrálhatók: Beck 1816-ig működött mint kántortanító. 1817-ben találjuk Schwanfelder Kristófot, ki 1795-ben Marienfelden született és Temesvárt 1812. június 1–18-ig cursust végzett. Első állomása Billéd volt.¹⁾ 1818-ban Weber Jánost említik. Ez 1794-ben Nagyfalun született és Temesvárt 1818. április 1-től július 18-ig cursust végzett.²⁾ Utódja 1819–1835. február 2-ig, a midőn meghalt, Kohl János volt. Ez Zádorlakon 1798-ban született és Temesvárt cursust végzett 1816. május 1-től június 30-ig. Első állomása Máslak volt.³⁾ Erre következett Besser György, ki 1815-ben Lovas-Berényen született. Beszélt magyarul és németül, cursust végzett 1831. márczius 1-től június 31-ig.⁴⁾ Először volt Bruckenaunon 1 évig altanító, azután Bessenyőn 2 évig. Innen került Nagy-Zsámra.

Megemlítendő, hogy 1833-ban Nagy-Zsámon Kohl Mihály is alkalmazást nyert. Ez valószínűleg a hasonló nevű János öccse volt és ennek betegeskedése alatt helyettesített. Kohl Mihály különben Zádorlakon 1814-ben született és a cursust 1833. márczius 1-től július 18-ig végezte.⁵⁾

1822-ben épült a község költségén az új iskola. Együttal kötött a község a magyar tanulmányi alappal szerződést, melyben magát kötelezte hogy az iskolát rendesen fenntartja, a tanító fizetését a deputatumon kívül még 170 forintban állapítván meg.

1836-ban nyitattott meg még egy második osztály. Altanítók voltak: 1836–7: Kraepp Ferencz. 1837: ifjabb Böck János, ki 1817-ben Offszenczán született, 1834. márczius 1-től július 18-ig Temesvárt cursust végzett és első alkalmazást Offszenczán nyert.⁶⁾ 1839–1840: Koszilkov János, ki 1821-ben Vingán született és 1838. október 1-től 1839. augusztus 1-ig Temesvárt cursust végzett.⁷⁾ És 1842–1852. nov. 1-ig Köhlbauer József. Ez tanítóssága mellett a cipésmesterséget űzte.⁸⁾

1838-ban kibővítették az iskolaépületet az új osztály és tanító elhelyezése céljából.

Az említett esztendőben a nagyzsámi iskola ugynevezett triviális iskola volt. Iskolaköteles gyermek, fele részben fiú és fele részben leány, összesen 360 számláltatott. Ezek közül 152 fiú és 120 leány tényleg iskolába is járt.

Ekkor a kántortanító egyszersmind egyházgondnok és harangozó is volt. Jövedelme 4 hold föld haszonélvezete és szabad legeltetés. A község-

¹⁾ Hetzl S.: Gesch. d. Volksschulwesens der St. Temesvár, 183.

²⁾ U. o., 185.

³⁾ U. o., 184.

⁴⁾ U. o., 189., itt székesfehérvári születésűnek mondatik, a mi a canon. visit. szerint tévedés.

⁵⁾ U. o.

⁶⁾ U. o., 190.

⁷⁾ U. o., 191.

⁸⁾ Íratok a verseczi muzeumban.

től 170 frt p. p., 30 pozsonyi mérő buza, 6 öl kemény tűzifa, 6 öl szalma és a stola. Így adja ezt elő az 1838. évi püspöki látogatási jegyzőkönyv. Altanítóról abban szó sem lévén, ezt ugylátszik a kántortanító tartotta el.¹⁾

A fűtési anyag egyenletlenségre adott okot. Ugyanis a község már 1835-ben a Besselrel kötött szerződésben kötelezte magát, hogy a tanítónak 6 öl fát és szobafűtésre a szükséghez képest szalmát is ad. Mivel azonban 1840-ben a szalmatűzelés következtében az iskolaházban tűz ütött ki, azért a község a szalmát 4 öl fával pótolta. Ugyanakkor az első (felső) és második (alsó) osztály fűtésére szalma helyett 4 öl fát határoztak adni, a miért főtanító összesen a 6 öl deputatumnán kívül még 8 öl fát kapott.²⁾

A negyedik tizedben Nagy-Zsámon a cholera két izben szedett áldozatokat. Azonban, hála a gondviselésnek, 1831. augusztus—szeptemberben csak 19 halt bele. 1836-ban azonban már erősebben lépett fel a járvány. Mig ugyanis 1835. július—szeptemberben csak 8 haláleset fordult elő, addig 1836-ban ugyanazon hónapokban már 80 jegyeztetett föl.³⁾

Egyleti élet is mutatkozik már ezen korszakban. Az első egylet a »Kirchen-Miliz«, a mely az egyházi diszórtséget szolgáltatta. Már 1836-ban a templom felszentelése alkalmával szerepelt. Ekkor Hart volt a parancsnoka, azután, a mennyire még megtudható, Dago János volt a kapitány.

Az ötödik tized végéről a községnek és határának egy részletes leírását birjuk, melynek érdekesebb adatait ide iktatjuk: A házak és családok száma 291 volt; ezek közt létezett még 16 eredeti román család is. Számláltatott továbbá: 160 egész-, 40 féltelkes, 79 házass német zsellér és 12 uradalmi házhely. A lakosok első osztálybeli földjeiket három fordulóra művelik, de a 3. forduló árvizek által szenved. Gazdagon terem buza, zab, kukorica és burgonya; a repczét és árpát nem igen kedveli a föld. Az egész urbéri határ 6.298 h., melyből házhelyek 245, legelő 560, kaszáló 1.130, szántóföld 4.338, szorgalomkert 29 hold; erdő, szőlő nincs. Major-ság: 1.901 h. szántóföld, 468 h. kaszáló, 645 h. legelő, 250 h. szőlő, mely szerződés mellett a lakosoknak adatik, 30 h. belső terület és 1.323 h. erdő. Összesen: 4.618 h. Az egész határnak területe tehát: 10.918 h.

A Semiczán van az urasságnak egy 4 kerekű felülcsapó igen jövedelmes malma. Különben Nagy-Zsám feje egy uradalomnak, a melyhez még Kis-Zsám és Kernécsa pusztá tartozik. Ezen gyönyörű uradalomban tart az uraság 8.000 db finom birkát, 200 db gúlyát, néhány anyakanczát és 500 db sertést. Végre megemlítendő, hogy Nagy-Zsámon csupán szokásból minden szombaton népies hetivásár tartatik.⁴⁾

Az 1848—9. évi szabadságharcz mozgalmái csendben, habár nem minden aggodalom nélkül vonultak el a község felett. A lakosok a magya-

¹⁾ Iratok a r. k. plébánián.

²⁾ Iratok a verseczi muzeumban.

³⁾ A r. k. plébánia halottas könyvei.

⁴⁾ Fényes E.: Magyarorsz. geograph. szótára, IV. (Budapest, 1851), 334.

rokhoz szítottak, de az ellenséges szerb mozgalom közelsége tartózkodóvá tette őket.

Május 16-án d. u. egy küldöttség kihirdette Nagy-Zsámon az új törvényeket. Junius 23-án a vármegye által felállítani határozott határőrséghez, mely rendőrségi szolgálatot teljesíteni hivatva volt, a főszolgabírónak jul. 3-iki rendelete értelmében községünk 40 embert állított.¹⁾

A szerb felkelés kezdetén a község nemzetőröket küldött Fehértemplomba és 1848. őszén önkéntesen állottak be a honvédekhez: Franz Péter, Heckler András, Roth Péter, Spanadl Jakab és Utz Péter. Franz és Roth nem tértek többé vissza; Roth állítólag elesett Isaszegnél mint honvéd-káplár.

Nagy-Zsám határában nem volt semmiféle csatározás; azonban a honvédek többször vonultak át a Versecz és Bogsán közötti ütközetek idejében. Midőn 1849. január 19-én a magyar csapatok Verseczet elhagyták, a szerbek kegyetlenül megsarczolták a községet. Így kellett e. k. minden tizedik szarvasmarhát és egyéb élelmi cikket Verseczre beszállítani. Azonkívül éjjel-nappal öröket kellett állítani a csapatonként ide-oda kóborló csőcselék miatt. Így meglepte egy alkalommal egy csapat az uradalmi birka-szállást, felgyújtották az aklokat, megkötözték a számadó juhászt, agyonverték a juhász feleségét és elhajtották a juhokat. Később kitudódott, hogy a fosztogatók a kizsármiaiak voltak, kik a szerviánosok czégre alatt raboltak.

Az uradalom jóformán védtelen volt ez időben. Vukovics, tisztartó elment honvédeknek, a kiknél az őrnagyságig vitte; Lukenich, ispán pedig hol az egyik, hol a másik harczoló fél fenyegetéseinek volt kitéve. Hatóság nem volt, mely megvédte volna a károsultat és ezt felhasználták a falubeliek is, kik közül egyesek ott vágták az erdőt, a hol nekik tetszett és ott legeltettek, a hol a legszebb füvet találták. 1849. januárban mint önkéntes lépett be a honvédekhez Rehmann Mihály.

1849. májusban a szolgabíró és Butyka Lajos, orvos Verseczen besorozták a honvédekhez a következő lakosokat: Domitru Lőrincz, Fischer Henrik, Franz János, Heidinger Kristóf, Hoff János, Kuhn Henrik, Platt József és Wingert Péter. Ezeket eleintén Uj-Aradra vitték, később az aradi várba kerültek s végre Világosnál tették le a fegyvert. Hazakerülvén, Domitru, Kuhn és Fischer besoroztattak a császári hadseregbe és azonnal Olaszországba küldettek.²⁾ A honvédek közül csak Platt József volt póstamester és Rehmann Mihály vannak még életben, kik most nyugdíjat huznak.

¹⁾ Iratok a verseczi muzeumban.

²⁾ Délmagyarorsz. Közlöny, 1901. évf.: Nagy-Zsám község multjából. Közli: Szmid Lajos (Gémesi Károly feljegyzései).

IV.

TOVÁBBFEJLŐDÉS.

1850—1876.

A szabadságharcz lezajlása után a délvidék ismét német osztrák tartománynyá alakítottatott át, mely 1861-ig fennállott. Az akkor beállott változásokat Nagy-Zsámban is érezték.

Az 1853. évi községi előirányzat a következő összegeket mutatja ki: Bevétel: 2.832 frt. 35 kr., kiadás: 3.134 frt. 51 kr. és hiány: 302 frt. 16 kr. Akkor fizettek a nagyzsámiak földadó fejében: 4.415 frt. 08 krt., épületadó fejében: 161 frt. és kereseti adó fejében: 590 frt. De fizettek még jövedelmi és fogyasztási adót is.

1850-ben Karátsonyi Guidó nagy- és kis-zsámi birtokának jövedelmét 2.338 frt 32 kr-ra, Bertogna plébános jövedelmét 765 frt, Ribovits uradalmi ügyészét 720 frtra és Lukinich uradalmi tisztartó jövedelmét 672 frt 19 $\frac{1}{2}$ kr-ra becsülték. Az ezen összegekre kivetett kereseti adó 116 frt 55 $\frac{10}{16}$ krt, 8 frt 24 $\frac{13}{16}$ krt, 7 frt 12 krt és 6 frt $\frac{3}{16}$ krt tett ki p. pénzben.

Az 1859—60-ra kivetett adók nagysága: Nagy-Zsám községe: 8.077 frt 38 kr. állami és 807 frt 73 $\frac{3}{4}$ kr. »honi« adó. Gróf Karátsonyi Guidó: 3.889 frt 68 kr. állami és 388 frt »honi« adó.

1855-ben a községi adó 6 $\frac{0}{10}$ -ot, 1856-ban már 20 $\frac{0}{10}$ -ot tett ki.

1856-ban tartozott a község 2.082 vonó- és 252 kézi-napot szolgálni, 1858-ban pedig 1526 vonó- és 408 kézi-napot.

Az utak készítése is sok terhet rakott a lakosság vállára. Így voltak kötelesek a kudricz—kakovai utra 1850—2-ben 117 öl követ és 7.392 mérő kavicsot szállítani; 1854-ben a temesvár—fehértemplomi útra 12.908 m. kavicsot, 1855-ben a páncsovai utra 1.860 mérő kavicsot és 1856-ban ismét a temesvár—fehértemplomi utra 4.968 m. kavicsot.

1857-ben volt a községben 175 hadköteles.

1850-ben állíttatott fel a csendőrs és a pénzügyőri kirendeltség. Az előbbi számára külön ház béreltetett; 1856-ban 4 ember, azután 6 ember és egy altiszt őrségtelt helységünkben.

A községi birói tisztséget ezen korszakban a következők viselték: 1851—2: Klemens Pál, 1853: Kastelberger György, 1854: Mischung Ádám, 1855: Parsche József, 1856: Kastelberger György, 1857: Platt János, 1858: Wingert Albert, 1859: Dasinger Mátyás, 1860: Stepp Lipót.

1856-ban építettek a jegyzői lak déli oldalához külön irodát és helyettesítették a községházának vesszőkből fonott kerítését deszkából készülttel. Ugyanazon esztendőben egy 0.032 m. átmérőjű stampiglia is jött használatba, melynek belsejében 3 sorban: GEMEINDE AMT GR. ZSAM áll. A körirat: KREIS TEMESVAR.

A jegyző 1857-ig Cziczak volt, ki az említett esztendőben Reicher Andrással, a vojvodinczi jegyzővel cserélt. 1859—60-ban Muth Adolf volt a jegyző.

A jegyző javadalma 1851-ben: 140 frt készpénz, 76 pozs. mérő kétszeres, 16 p. m. kukorica, 8 öl kemény tűzifa, $18\frac{1}{4}$ font gyertya, 75 font szalonna és ugyanannyi só. A természetbenieket 1854-ben 219 frt 12 kr-ra becsülték. Ehhez jött még 1854-ben 46 frt napidij-átlalány.

1855-ben szerveztek egy jegyzőségi segéd-állást, a melyet Jamriska Ignác, egy olaszországi születésű nyug. őrmester nyert el. Ennek a javadalma volt: a községtől 60 frt $22\frac{1}{2}$ p. m. gabona és $2\frac{1}{4}$ öl fa; az uraságtól: 20 frt, $7\frac{1}{2}$ p. m. gabona és $\frac{3}{4}$ öl fa.

Karátsonyi Guidó, a földesur az ötvenes években a közéletben szerepelni kezdett. 1858-ban Rudolf trónörökös születése alkalmából 100.000 frtos jótékonycélú alapítványt tett, minek folytán még u. a. évben az osztrák grófsággal tüntették ki. Guidó Nagy-Zsámba kastély hiányában csak ritkán látogatott el. Ennélfogva itt az uraságot a tisztartó reprezentálta.

Az uraságnál a gazdálkodás a jobbágyság megszűnésével változáson ment át. A juhtenyésztést abba hagyták és a földmivelés többet hódított. Ez idő óta a pusztához közelebb eső terület majorságilag kezeltetik, a juhaklokból cselédlakásokat és marhaistállókat csináltatván, a pusztától távolabbra fekvő földek pedig bérben vagy felegazdaságban kezeltettek.

Az uraság és a községbeliek között ezen korszakban nem a legjobb egyetértés uralkodott. A községbeliek 1856-ban beperelték az előbbit occupált szőlők és egy utcza mia't, az uraság pedig 1859-ben nem akarta megengedni, hogy a János-kápolnát állítsák fel. Uradalmi tisztartó volt akkor Lukinich Lajos és uradalmi fiskális Ribovits András.

A lakosságban a következő hullámvázások észlelhetők: 1851-ben számoltak 2.299 lelket. — 1854-ben lakott a községben 1221 férfi és 1194 nő, összesen 2415 lélek. Ezek közül volt: német: 2231, szerb: 7, román: 108, magyar: 50, cseh: 4 és zsidó: 15; r. k.: 2285, gör. kel.: 115, izraelita: 15. — 1855-ben volt: 448 család, 1183 férfi és 1133 nő; ezek közül volt 14 éven alóli: 403 fiú és 421 leány. — 1857-ben lett kimutatva: 2435 lakos, kik közül volt: zsidó: 14, német: 2303, román: 100, szerb: 12 és magyar: 2; r. k.: 2310, gör. kel.: 109, kalvin.: 2 és izraelita: 14.

Ház volt 1854-ben 420; ezen kívül a külteleken 2 gazdasági épület, 1 malom és 1 erdei csőszlak.

1854-ben az uraság tulajdonának 5725 holdat mondtak.

1856-ban volt a határnak 12.447 h. 864 □-ölnyi területéből 7133 h. 1438 □-öl szántóföld, 1482 h. 750 □-öl rét, 1167 h. 431 □-öl erdő, közlegelő: 1793 h. 120 □-öl, szőlő: 173 h. 230 □-öl; terméketlen terület: 697 h. 1095 □-öl. Ennek tiszta jövedelme becsültetett 1856-ban 43.986 frt 05 kr. A földtulajdonosok száma: 200.

A lakosok foglalkozását illetőleg idézzük az 1854. évi összeírás adatait: Ekkor volt a helységben 485 család. Ezek közül volt hivatalnok-család és pap 7, kereskedőcsalád 5, iparoscsalád 67 és parasztcsalád 406.

1855-ben termeltek a határban: 32.300 p. m. búzát, 12.100 p. m. kukoriczát, 80 p. m. paszulyt, 800 p. m. burgonyát, 700 p. m. káposztát, 2000 mázsa szénát, 14.400 m. szalmát, 400 m. kender, 2000 akó bort, 720 öl kemény tűzifát, 413 öl puha tűzifát, 100 öl dorongot.

Ebből látjuk, hogy a gabonatermelés a főfoglalkozás volt. A gabona legnagyobb részét Temesváron adták el. A szőlőterület ki volt bérelve az uraságtól. Lovat és szarvasmarhát a községben tenyésztettek. Az utóbbtól nyertek évenként átlag 4 mázsa vajat és egyéb tejterményeket, melyeket részben Verseczre szállítottak. A vadászat jelentéktelen nyulvadászatra szorítkozott.

1857-ben a következő termést mutatták ki: buza: 20.800, zab: 600, kukoricza: 9640 mázsa; paszuly: 60 mérő, burgonya 560 mérő és bor: 6800 akó; széna, lóhere stb.: 1780, szalma: 6200, kender: 6 mázsa, vaj és tejtermékek: 4, túró: 2, gyapju: 18 mázsa, kemény fa: 800, puha fa: 260 öl. Ezen termékek, valamint egyéb termékek pénzértéke: 52.520 frt.

1851. ősszel Nagy-Zsámon a következő háziállatokat mutatták ki: ló: 1276, szamár: 6, bika és ökör: 35, tehén: 975, juh: 3196 és sertés: 789. — 1857-ben pedig volt a községben: 1—4 éves csikó: 180, mén: 10, kancza: 450, herélt: 412, összesen: 1052 db; bika és ökör: 42, tehén: 812, összesen: 854 db; szamár: 3 db; juh: 920; sertés: 758 dr.

Miután maga a falubelieknek kevés legelőjük volt, azért az uraságtól bérbe vettek egész pusztákat. Így 1857-ben kibérelték a 197¹/₂ h. térfogatu Lunka-pusztát és a 230¹/₂ h. területű kiszámi pusztát, holdját 8 p. forinttal fizetve, 4346 frtért.

Az ipar öröndetes haladást mutat föl. Már 1851-ben tömörültek a mesterek az előjáróság engedelmével egy társulatba. Ekkor 10 tanoncuk volt. 1853. május 10-én, 955. sz. a., jóváhagyta az akkori verseczi cs. k. járási biztosság ezen »vegyes iparos-társulat«-ot, a melynek 1856-ban 40 tagja és 53 frt 14 kr. vagyona volt. Az akkori főelőjáróját Haselahn Adám és alelöjáróját Gluting Vilmosnak hívták. Hatósági biztosként szerepelt a jegyző. Ezen társulat célja volt: tanoncokat felszabadítani és ünnepélyek alkalmával gyertyát hordani.

1853. ősszel lett kimutatva: borbély: 3, szabó: 4, cipész: 11, kelme-festő: 1, fésűs: 1, kőműves: 3, ács: 3, asztalos: 5, lakatos: 1, lókovács: 6, bognár: 7, kádár: 3, kötélgyártó: 1, mészáros: 1, molnár: 1, malom-

tulajdonos: 6, vendéglős: 1, korcsmáros: 2, vegyeskereskedő: 3 és szatócs: 2. Összesen: 65. — Egy üveges is volt, de az tavasszal meghalt.

A selyemtenyésztezésről nincsen adatunk. A tized közepén létesített a község a Boruga mentén egy $1\frac{1}{2}$ h. területű epres kertet, a melyből 200 □-ölet egy gyümölcsös létesítésére kihasítottak. Ebben volt 1857-ben 154 vadoncz.

A kereskedelmi forgalom terén feljegyzendő, hogy 1859. május 1-én Nagy-Zsámon posta-expeditura nyílt meg, a melynek gondozását Platt József-re bízák.

Sokat beszélhetünk el a róm. kath. parochia és hitközség életéből. Az 1848-ban Dangl aradi orgonaépítőnél megrendelt 18 hangváltozatú orgonát 1850-ben állították fel. Az ötvenes években kikövezték a templomot kehlheimi márványlapokkal is. 1852-ben volt a hitközség bevétele 652 frt 4 kr. és kiadása 454 frt 34 kr. 1855-ben ajándékozta Dago Nándor a legkisebb harangot, melyet Verseczen öntöttek. 1856-ban elestek Buttyin és Perkoszova filialisok. 1857-ben megalakult a Mária-leány-egyesület. 1859-ben pedig épült Altenbach Ferencz költségén a jelenlegi Ferencz József-téren a Nepomuki Szt. Jánosnak felszentelt kápolna. Ez perlekedésre adott okot uraság és község között, mert az előbbi azt állította, hogy a felállítási engedély ő tőle függne. Azonban a rövidebbet huzta és így felavatták a kápolnát még u. a. év junius 31-én.

A tanügy terén is regisztrálható némely érdekes esemény, a mely fokozatos fejlődésről tanuskodik. Még 1852-ben a deputatum meghagyása mellett a főtanító készpénz fizetését 68 frtról 120 frtra, az altanítóét pedig 72 frtről 80-ra emelték. Aztán a községi rendes altanítót kezdett alkalmazni. Ez 1854-ben történt. Az első altanítót Zeitler Józsefnek hívták.

A helybeli kevés izraelita maga gondoskodott gyermekeinek oktatásáról. Így tudjuk, hogy 1855-ben Prinz Ábrahám és Naschitz Móricz magántanítót tartottak maguknak.

1856-ban 304 iskolakötelest irtak össze, a kik közül 164 fiu és 140 leány volt; és tényleg járt iskolába 160 fiu és 135 leány, a mi örvendetes jelenségnek mondható. Ezek két, 41 □-öl területű szobában voltak összeszúfolva. Az udvar akkor vesszőfonatu kerítéssel birt, a melyet azonban a község akkor deszkakerítéssel helyettesített. A hatóság már akkor sürgette, hogy a község egy 3. tanítói állomást szervezzen és az iskolát még egy 3. tanteremmel bővítse. Azonban a község szegénységgel mentette magát, a mire aztán ráokozták, hogy Nagy-Zsám a leggazdagabb község a járásban. 1857-ben aztán, a mikor a tankötelesek száma már 375-re emelkedett volt, szerveztek tényleg egy 3. tanítói állomást; felemelték a főtanító fizetését 200 frtra, az első altanító fizetését; megállapították mindkét altanító javadalmát egyenkinti 120 frt, 30 m. gabona, 3 öl fa és természetbeni lakásban és kibéreltek az új osztály és tanító számára az Altenbach Ferencz-féle házat 4 évre évi 60 frtéért.

Az ötvenes évek elején szervezték az ismétlő iskolát is. Ez vasárnap tartott. És ebbe járt 1854-ben 10 iparos-tanoncz is.

Zeitler 1856-ig működött, a mire 1856—7-ben Engel János és 1857-ben Keszler Bernát tanítóskodott. 1857-ben lettek megválasztva Schmied Ferencz és Nix Nándor, kik aztán sok éven át Besserrel együtt működtek.

Megemlítésre méltó, hogy a község 1856. február 11-én Pallmann Józsefet felfogadta, hogy évi 60 p. frt és 10 m. gabonáért a sekrestyés és harangozó teendőit, mely eddig a tanító dolga volt, végezze.

Üdvös ujitások léptek életbe a tűzrendészet terén. 1852-ben volt minden házban egy hordó vízzel, a községházánál 2 vizes kocsi és 2 tűzcsáklya. Akkor még 4 kézi fecskendő és még 2 csáklya beszerzését mondták ki.

A közegészségügyi viszonyok javítására nagy lépés történt. Ugyanis hatósági intézkedés folytán szervezetett 1855-ben Nagy-Zsám, Germán, Klopodia és Laczunás hozzájárulásával a nagyzsámi »közegészségügyi község« és megnyílt még u. a. évi márczius 1-én Nagy-Zsámon bérelt házban a 10 ágyra tervezett kórház, a melyben 8 ágy tényleg fel is volt állítva. Ennek első orvosát Ratschiller Györgynek hívták. 1857. óta dr. Klug Ádám az orvos, kinek fizetése 300 frtból állott. 1857-ben alkalmaztatott Hess Thekla mint közs. szülész. A kórház fentartására mindenféle birságpénzeket fordítottak; az idegen betegek költségeit az illető illetőségű községek térítették meg.

Az önkény-uralom korszaka kitűnik anyagi és kulturális gyarapodás által, a minek elősegítésével a kormány a szabadság hiányát pótolni akarta. Különben vasszigorral tartották fenn a rendet és a csendet. Példaképen felemlítjük, hogy miután 1858-ban a Fresskirchweiht eltörölték, és Nagy-Zsámon azt a bíró 1859-ben megakadályozni nem tudta, a járási hatóság az utóbbit rövid uton elcsapta.¹⁾

Csak egy egyesület létezett; ez a »Kirchenmilix« volt, melynek parancsnokát 1850—60-ban Dago Jánosnak hívták.

1861. elején visszállították a régi vármegyei intézmény és a viszonyok ismét változáson mentek át. Az önkény által alkotott intézmények, köztük a jók is, megszűntek, először részben vagy csak ideiglenesen, 1867 után véglegesen.

Midőn 1861-ben Temes vármegye újra feléledt, az 1848-ban létesített kudriczi járás is újra létesítettet. Ekkor — 1861—1863 — Szilányi Sztójkovits Péter, szolgabíró és Sztrilich Dániel, esküdt Nagy-Zsámban laktak.

1861-ben megszűnt a laczunási önálló jegyzőség és Laczunás ismét a nagyzsámi jegyzőséghez csatoltatott.

1861-ben Florentin Károly végezte a jegyzői teendőket; 1861—3-ban Bogschan Pál. 1865-ben feltűnik Risztics Sándor. Ezt követte 1870-ben

¹⁾ A volt verseczi cs. k. járási hivatal irományai a verseczi muzeumban és iratok a nagyzsámi r. k. plébánián.

Gründler Nándor, ki három évtizeden át a község közigazgatását vezette. Gründler született 1843. jun. 11-én Német-Szent-Péteren. 1866—1870-ig irnok volt a kudritzi szolgabírósnál. 1870. jul. 23-án tette le a jegyzői vizsgát Temesvárt és ugyanakkor jött Nagy-Zsámra, hol elődje Szántó Jenő mint helyettes jegyző már 3 év óta hivataloskodott.

Községi bírák voltak: 1861: Ehry János, 1862: Haupt János, 1863: Klemens János, 1866: Wingerf Albert, 1867: Ehry János, 1868: Winter Fülöp, 1869: Müller János, 1873—4: Neumann Antal, 1875: Miller József, 1876: Koch Mihály.

Ezen korszak elején uj, köralakú stampiglia jött használatba a következő 4 soros magyar szöveggel: TEMES MEGYE NAGY-ZSAM KÖZSÉGE.

1865-ben commaszálás volt a községben. A telekkönyvi munkálatokat Schwäger Lajos vitte keresztül.¹⁾

1870-ben 2801 lakost számláltak.²⁾

1865-ben a határ mivelési ágak szerint következőleg oszlott meg: I. rész: 2 nagy- és 317 kisbirtokos, 6663 hold szántóföldek, 632 hold rétek, 2077 hold legelők, 1150 hold erdő, 173 hold szőlő, 766 hold hasznavehetetlen, összesen: 11.461 hold. A föld jövedelmét 52.294 frt 61 kr-ra pp.-ben becsülték. — II. rész: 1 nagybirtokos: 400 hold szántóföld, 311 hold rétek, 200 hold legelők és 66 hold hasznavehetetlen terület, összesen: 977 hold. Ennek a jövedelmét 4184 frtra pp.-ben becsülték. Ezen adatok szerint akkor a határ 12.438 holdra terjedt ki.³⁾

1874-ben a határnak uj kataszteri felmérése eszközöltetett.

Az uraságnál változások alig tapasztalhatók. Karátsonyi Guidó 1866-ban követnek választatott és 1874-ben a magyar grófságot nyerte el.

1868-ban a következő szövegű levélvignetta volt használatban: Gräfllich Guido v. Karátsonyische Gr. Zsámer Guts-Verwaltung.

1866-ban Poldrugáchnak hívták a tisztartót. 1860—1861: Berman Guidó és 1864: Grandisch volt az uradalmi ispán Freudenthalon.

A róm.-kath. parochia és hitközség kebelében feljegyzésre méltó események voltak: 1862-ben Bonnáz Sándor, megyés püspök a bérálás szentségét osztotta ki. 1864-ben Szűz-Mária szobrot szereztek be. 1865-ben a lövészcsapat zászlóját szentelte föl Bódy Antal esperes. A zászlóanya tisztét gróf Karátsonyi Guidoné viselte. 1865-ben a kegyur a paplakhoz még egy szobát csináltatott, káplánt szándékozván alkalmaztatni.

1865-ben változás állott be a lelkész személyében, mert ugyanaz évi szept. 18-án Bertogna Caesar elhalálozott. Betegsége végső napjaiban Keltonik Miklós, temesvári főgymn. tanár segédkezett a parochiában és aug. 26-ig önállóan vezette is a plébánia teendőit. Utódja Nyáry József id. lelkész 1866. márcz. végéig. 1866. márcz. 26-án Henny Sebestyén, temes-

¹⁾ Iratok a verseczi muzeumban.

²⁾ Az 1871. évi népszámlálás, 588.

³⁾ Magyarország földjövödelme, 1865, 366—7.

vári papneveldei igazgató vette át a parochia vezetését. Ez sokat tett a hitélet fejlesztésére, még 1866-ban egyháztanácsot léptetett életbe, mely gabonát gyűjtött, melynek árából és a kegyurnak egy 100 frtos ajándékával, a templomot kifestették, misemondó ruhát, pluviálét és egyebet beszereztek.

1866-ban látunk új plebániái pecsétet használatban. Ez 0-035 m. átmérőjű körlap, vonalas szegélyvel és a következő négysoros felirattal: SICILLVM ECCLESIAE PAROCHIALIS NAGY ZSAMENSIS.

1866-ban elhelyeztetett a toronyban egy 400 frt áru óra, melyet Spindler órás Dognácskában készített. 1867. április 22-én az iparosok 400 frt áru zászlaját szentelték fel. A zászlóánya Dago Nándorné (Borbála) volt. Ugyanezen évben egy Szt. Háromságnak szentelt, 14 mázsás harangot vásároltak, melyet Ehgartner Károly Temesvárott öntetett és u. a. évi november 21-én Novák József verseczi esperes a Szt. Háromság tiszteletére avatott fel. Ezen példát követte Dago Nándor, ki Szt. Péter és Szt. Pál szobrai hozatta, melyeket a főoltárok két oldalára állítottak fel, valamint Goth Péter, a ki Szt. Vendelt ábrázoló képet ajándékozott.

1875. okt. 19-én Németh József, flszt. püspök 970 egyént bérált. Ugyanezen esztendőben a templom előtt volt megrongált fakereszt helyébe kőalapzattal bíró vaskeresztet állítottak fel, melynek ára 160 frt volt.

Henny Sebestyén, ki 1872-ben az aranyéremkereszttel lett kitüntetve, 1876. november 26-án verseczi kerületi esperessé és iskolafelügyelővé neveztetett ki.

Az iskola, mely eddig róm. kath. jellegű volt, 1871-ben községivé nyilvánított. Ennél 1869-ben Schmied és Nix helyébe Heszler Péter (1869—1878.) és Besser Caesar (segédtanító, 1871.) és Scherter Antal (1873—1875.) léptek.

A közegészségügy terén hanyatlás mutatkozik. 1861-ben a közegészségügyi községet és kórházat feloszlatták, mert a község sem az orvost, sem a szülésznőt fizetni többé vem volt hajlandó. Az utolsó orvos 1861-ben Schreiber Mihály volt. Később keletkezett a körorvosok intézménye Ilyen körorvosok voltak Nagy-Zsámban: 1868. Kastelitz Bódog, azután Hutter István, 1876-ig pedig Rózsay Henrik.

1867-ben megszűnt a cs. kir. csendőrséggel a helybeli őrs is. Helyettük alakult meg a községben az első emberbaráti intézmény. Ugyanis 1864-ben létesült az 1863. évi országos inség következtében vármegyei rendelet folytán a községi «takarékmagtár,» melynek célja a kisbirtokosok segélyezése általános inségben.

A közbiztonsági viszonyok javítására is történtek lépések. 1875-ben szervezték az éjjeli rendőrséget és 1878. körül helyezettett ide egy m. kir. csendőrőrs.

Az ipar terén felsoroljuk, hogy 1875. május 2-án az «Egyesült Ipar-Társulat» megalakult.

A nagy gabonatermelés a malomipar felvirágoztatására is volt befolyással. Már 1863-ban építettek Thal János és Henrik, Schreck Albert és Ströbl Miklós egy gőzmalmot, mely 1866 ig létezett. Helyébe 1868-ban Krischer Antal és Lauritz György újat építettek. Egy második gőzmalmot alapított Reichl Ferencz. Ezen malom 1864-ben a község nyugati részében épült, de 1870-ben áthelyeztetett a községnek északkeleti szélére, a hol még most is áll.

1869-ben kapott a község engedélyt a kereskedelemügyi miniszteriumtól két országos vásár tartására.

1868-ban volt Nagy-Zsámon: 6 borbély, 2 kádár, 1 mészáros, 1 fésűs, 2 gőzmalom, 5 száraz malomtulajdonos, 1 molnár, 5 kovács, 2 szabó, 4 czipész, 5 asztalos, 4 bognár, 8 vegyes kereskedő és 1 korcsmáros. Összesen 37 iparos és 8 kereskedő. Az építési iparosok ezen jegyzékből hiányzanak.

Az egyleti élet az alkotmányos aera bekövetkezése után kezdett csak igazán tért hódítani. A legrégibb egylet a templomi miliczia és a Rózsa-füzértársulat csak vallási társulatok voltak. Világi célok elérésére az egyesülés csak most jött divatba. A modern egyletek sorát megújította a «Népmívelési Egylet», a mely 1867. december 19-én Henny Sebestyén, plébános kezdeményezésére alakult.¹⁾ Ebből fejlődött ki a most virágzó «Olvasó-egylet.» Ez megalakult 1869. márczius 10-én kbl. 40 taggal. Alapszabályai jóvá hagyattak u. a. évi április 4-én. Elnöke volt 1874. december 10-ig: Henny Sebestyén és 1876. december 10-ig: Heszler Péter.

A hetvenes évek elején létezett községünkben egy dalárda is, a melynek karmestere Heszler Péter és helyettes karmestere Besser Caesar, volt; de ennek nem voltak alapszabályai.

---

¹⁾ Ung. Schulbote; 1868., 33. és 34. l.

V.

NAGY-ZSÁM AZ ÚJ KORBAN.

1876—1909.

Az 1876. évi a községekről szóló törvény életbe lépve, Nagy-Zsám kisközségi rangot kapott. Mivel ez a község jelentőségének és lakosai óhajának meg nem felelt, azért a község képviselőtestülete már 1882-ben nagyközségi rangért folyamodott. Ezt tették a nagy-zsámiak 1889-ben is, a mely alkalommal a községi adminisztrációnál alkalmazottak fizetését rendezték. Ekkor felemelték jóváhagyás reményében a községi képviselők számát is 20-ról 40-re. Azonban a vármegye nem teljesítette mégsem a lakosok kívánságát. Mondják, hogy Nagy-Zsám azért nem lett eddig nagyközség, mert nem tudják a nagy-zsámi körjegyzőséghez tartozó Germán és Laczunás falvakat elhelyezni. 1902-ben ismét redukálták a képviselők számát.

1895. októberben az anyakönyvi hivatal lépve életbe, állami segélylyel egy segédjegyzői állomást is szerveztek, melyre 1896-ban Turcsányi Zsigmondot választották.

1898-ban a «legelő-bizottság» lépett életbe. Ez kezeli a közlegelőt, mely a volt urbéreseknél telekkönyvileg biztosított magánbirtoka, az 1900. évi törvényzikk alapján kormányhatóságilag jóváhagyott szabályzat értelmében s beszerzi az anyatenyészállatokat, mely teendőket ezelőtt a községi előljáróság a képviselőtestület felügyelete alatt végezte; tartozván számadást tenni a közbirtokosok közgyűlésén. Elnökei: 1898. Damit János 1901: Mayer András, 1903: Weger Henrik, 1905: Ströbl Antal, 1906: Klein Henrik és 1908: Haupt Mihály.

1901-ben a képviselőtestület elhatározta, hogy egy régen érzett hiányt pótol. Ugyanis a jegyzőlakás, mint községháza már rég nem felelt meg a kor igényeinek. Azért elhatározták, hogy 38'000 kor. költséggel új községházat és jegyzőlakást építtetnek és erre 1902. szeptember 1-jére az árlejtést tűzték ki. Az építést négy nagyzsámi kőmivesmester: Schumacher Kristóf, Karwand, Henrik, Fickinger Mátyás és Ströbl András vállalta el.

Még 1902. ősszel bontották le a régi épületet és 1903. márciusban fogtak hozzá az új községháza felépítéséhez, melyhez Stark József és

Kulich Oszkár, verseczi építészek a terveket készítették. 1903. december 1-én volt az átvétel. Az összes költségek 38'006 kor. 09 fillérre rugtak. December 6-án volt az épületnek az ünnepélyes felavatása, mi célból a templomban mise és azután az új épületben diszülés volt, mely utóbbin Platt Péter bíró, Sallay Imre jegyző, Grosz Antal plebános és Bedő Béla uradalmi tisztartó szónoklatokat tartottak.

1904-ben a község csere útján birtokba vette a nagy korcsmát, annak átalakítását és modernizálását is elhatározván. 1904. augusztus 16-án volt az árlejtés. Az átalakítási költség 12.648 kor. 87 fill.-ben állapították meg; azonban csak 13% felülfizetéssel lehetett azt megcsináltatni. 1904- és 5-ben folyt a munka, a melynek költségei 14.349 kor. 72 fillérre rugtak. A ház eleintén 1.800, most pedig 1.600 kor. házbért jövedelmez.

1892-ben a fedezetlen közigazgatási szükséglet 4.880 frt 60 kr, a kivetett állami adó 17.709 frt 21 kr, a községnek leltár szerinti vagyona 122.273 frt 21 kr, a községben kezelt összes alapok állaga 7.685 frt 43 kr és a takarékmagtári alap állaga 5.834 frt 08 kr volt.

A hátralékok dolgában a verseczi járási községek között Nagy-Zsám legkedvezőbben állott¹⁾; a lakosság tehát polgári kötelelességeinek majdnem mintaszerűen tesz eleget.

Tíz évvel később (1902-ben) a község előirányzata, mely a községi pótdadóval fedeztetik, 26.348 kor. 83 f., állami adója 44.785 kor. 99 f. és betegápolási járuléka 1.142 kor. 55 f. volt.

Ugyanazon évben volt a községben 24 fél, kiknél az évi adóelőírás összege a 200 k. meghaladta és kik ennek következtében adójukat közvetlenül a verseczi adóhivatalban fizették le. Akkor kk. báró Baich Mihály tiszta földadója 5.003 kor. 44 f. és gróf Hadik L.-é 3291 kor. 47 fill. volt. Ezen összegeket beleértve a 24 közvetlen adófizető adója: 17.683 kor. 99 fill. és orsz. betegápolási adója: 468 kor. 49 fill. Az adólajstromokból kitetszik, hogy akkor Nagy-Zsámban: 568 ház, 635 utcza és 395 udvari szoba, 29 bolt, illetve nyitott helyiség volt. Ezekből 86 utcza, 70 udvari és 4 bolthelyiség bérbe volt adva. A házbér összege 9.964 kor. lévén, utána 1.003 kor. 97 fill. házbéradó járt.

1900-ban Gründler, jegyző a megérdemelt nyugalomba vonult. Utódja Sallay Imre, ki 1865. január 7-én Baján született. Hat gymn. osztályt szülővárosában végezván, a 7. és 8-at pedig Egerben, a hol az érettségét is tette. Az egyetemet Bécsben és Budapesten 1881—5-ben a classica philológiából végezte. 1885—7-ben Ó-Kigyóson gróf Wenckheim Frigyesné nevelőtanár volt. 1887. ősszel lépett a jegyzői pályára és segédjegyző volt Nitzkyfalván 1888. őszi, Monostoron 1889. tavaszai és Nagy-Szredistyén

¹⁾ Alispáni jelentés Temes vm. 1893. évi állapotáról, 27., 36., 69., 78., 96., 107. és 277.

1889. novemberig, 1889. november 7-től 1900. október 30-ig jegyző volt Varadián, a honnan kiváló képessége folytán Nagy-Zsámra meghívták.

1900-ban szerveztek egy körjegyzőségi irtó és 1902-ben egy végrehajtói állást.

A bírói tisztet a következők viselték ezen korszakban: 1876: Wingert Jakab, 1877—8: Koch Mihály, 1879: Platt János, 1880: Haupt Mihály, 1881: Stepp Ádám, 1882—4: Wingert Jakab, 1885: Haupt Henrik, 1886: Haupt Mihály, 1887—93: Damit János, 1894: Österreicher Frigyes, 1895: Berschling Antal, 1896: Christmann Kristóf, 1897—8: Schmidt Ferencz, 1899: Platt Péter, 1900—2: Issaffé Konrád, 1903—4: Platt Péter, 1905: Ehy Máttyás, 1906—8: Wingert Antal és 1909—: Schmidt Henrik.

Midőn a kilenczvenes években a verseczi járás községei kívánták Versecz városától, hogy ez mentse fel a községi előljáróságok kocsjai a kövezetvám fizetése alól, és a város vonakodott ezt megtenni, tervbe volt véve, hogy a verseczi járási szolgabírói hivatal Verseczről egy járási helységbe helyeztessék át, Nagy-Zsámot szemelték ki járási székhelyül.

1896. a »Millenium« alkalmával, Nagy-Zsám lakossága is a hazafias ünnepségekben részt vett. Akkor létesítették a »Milleniumi sétány«, megnyílt az óvoda és kaptak az utcák neveket.

1879-ben földtagosítás volt Laczunás felé és a Viszok vidékén, 1883. október 29-én pedig vitetett keresztül a tagosítás Germán felé, Kernécsa környékén. Ezen földtagosítás azonban csak részleges volt és különösen azért történt, hogy az uraság földje egy tagba essék, az urbéreszek közül csak azok kaptak más birtokot, kiknek a földjei az uradalom tulajdonába estek.

Egy 1885-ben közölt hivatalos összeírás szerint akkor a Nagy-Zsám határában lévő erdő 1357 holdra terjedt ki, miből 814 hold tölgy- és 543 hold bükkfaállomány volt.¹⁾

1886-ban a határ 2975 földrészletre oszlott. Volt ugyanis a határban kert: 99 hold 1557 □-öl, szőlő: 436 hold 1037 □-öl, szántóföld: 8776 hold 188 □-öl, rétek: 788 hold 510 □-öl, legelők: 798 hold 1584 □-öl, erdők: 1347 hold 872 □-öl, épület-terület: 150 hold 937 □-öl, többi hasonlatok: 2 hold 926 □-öl, adómentes terület: 372 hold 1454 □-öl; összesen: 12.773 hold 1075 □-öl.²⁾

1895-ben volt Nagy-Zsámiban 427 gazdaság. A gazdaságok területe pedig a mívelési ágak szerint így oszlott meg: Szántóföld: 9522 hold, kert: 38, rét: 496, új szőlő: 9, parlagon heverő szőlő: 1, legelő: 908, erdő: 1261, nem termő terület: 522; összesen: 12802 hold. — A határban

¹⁾ Bedő: A m. állam erdőségei, II—2, 758.

²⁾ Breuer: Emlékmű. Melléklet Jeszenszky: »Temes vm. gazdasági viszonyai« című értekezésében.

volt: 8942 gyümölcsfa, köztük 2675 eperfa, kiültetve. — Szarvasmarha számláltatott: 1400 db., ló: 1037, szamár: 7, sertés: 5055, juh: 488, baromfi: 11.876 db. és 383 méhkas.¹⁾

Akkor Nagy- és Kis-Zsámon 2 uradalom volt. Baich Milos báró gazdasága állott 2490 hold szántóföld, 6 hold kert, 180 hold rét, 180 hold legelő, 250 hold erdő és 75 hold földadó alá nem tartozó terület; összesen: 3181 holdból. Gróf Hadik Jánoséban pedig volt: 1595 hold szántóföld, 4 hold kert, 410 hold rét, 36 hold legelő, 995 hold erdő, 25 hold földadó alá nem tartozó terület; összesen: 3071 hold.²⁾ Ez utóbbi Nagy- és Kis-Zsám területére terjedt ki.

Egy 1902-ből származó kimutatás szerint a Hadik-féle 3154 holdat és 216 □-ölet tevő birtokból fekszik a nagyzsámi határban 2334 hold 353 □-öl, a kiszámban 796 hold 1150 □-öl és a laczunási határban 23 hold 413 □-öl. Megjegyzendő, hogy ezekben befoglaltatnak a nagy- és kiszámi beltelkek is.

1880-ban számláltatott 2800 lakos. Ezek közül volt anyanyelvre nézve: magyar: 248, német: 2256, tót: 5, román: 117, szerb: 7, egyéb és külföldi nyelvű: 31 és beszélni nem tudó: 136; vallásra nézve: róm. kath.: 2639. gör. kath.: 3, gör. kel.: 131, ev.: 13, helv. hitv.: 6, unitárius: 1, izraelita: 6 és egyéb hitfelekezetű: 1.³⁾

1890-ben a lakosok száma már 3258 volt, míg 1900-ban csak 3061. Ezen csökkenés okát az utolsó időben uralkodott kedvezőtlen mező- és közgazdasági viszonyokban kell keresni.

Az 1900-ban számlált 3061 lakos közül 9 katonai volt, 3 pedig külföldi; és a helybeliek közül 14 tartózkodott külföldön. Nemre nézve volt akkor: 1519 férfi és 1542 nő; korra nézve: 6 évnél fiatalabb: 462, 6—11 éves: 457, 12—14 éves: 215, 15—19 éves: 358, 20—39 éves: 805, 40—59 éves: 567 és 60 évesnél idősebb: 197. Családi állapotra nézve: nőtlen, hajadon: 1630, házas: 1285, özvegy: 145 és törv. elvált: 1. Anyanyelvre nézve: magyar: 260, német: 2588, tót: 6, román: 140, szerb: 6 és egyéb, nagyobbára cigány: 59. Magyarul beszélni tudott: 576. Vallásra nézve: 2853 r. k., 2 g. kath. 164 g. kel., 6 ev., 35 ref. és 1 unitárius.⁴⁾

Eltartásra nézve volt a helységben 1101 kereső és 1960 eltartott egyén. A mezőgazdaságból élt: 787 kereső és 1463 eltartott, az őstermelés egyéb ágaiból: 3 kereső és 10 eltartott, az iparból: 180 kereső és 333 eltartott, a kereskedelem és hitelből: 28 kereső és 47 eltartott, a közlekedéshől: 18 kereső és 34 eltartott, a közszolgáltatból és szabad foglalkozásból: 21 kereső és 46 eltartott egyén; a véderőhöz tartozott 9, a napszámból élt 8 kereső

¹⁾ Magyarország mezőgazdasági statisztikája, I, 562—5.

²⁾ U. o., II, 440, 441.

³⁾ Az 1880. évi népszámlálás eredményei, II, 290—1.

⁴⁾ A m. k. orsz. 1900. évi népszámlálása, I, 360—1.

és 3 eltartott, házi cseléd volt 39, kik 5 egyént eltartottak és egyéb és ismeretlen foglalkozásból élt: 8 kereső és 19 eltartott egyén.¹⁾

Maga a helység is szépen fejlődött. 1880-ban volt 436 ház. Ellenben 1900-ban már 543. Ebből épült kőből vagy téglából 7, kő- vagy téglalappal vályogból 181, vályogból vagy sárból 332, fából vagy más anyagból 23. Cseréptetővel birt 450, zsindelyvel 8 és nád- vagy zsupetetővel 85.²⁾

Gróf Karátsonyi Guidó a Magy. Tudományos Akadémiánál irodalmi célokra 40.000 frtot adván, 1881-ben 20.000 frttal egy erénydíjat is létesített. Neje, Marczibányi Mária (ki 1876-ban meghalt,) megajándékozta őt 9 gyermekkel, köztük 3 fiúval: Aladár, Jenő és Camilla.

A Nagy-Zsámon székelő tisztartói: A hetvenes években: Breitkopf Victor, a nyolczvanasak elején: Neuhold János, 1883. óta: Geml (később Gémesi) Károly.

Gróf Karátsonyi Guidó 1885. szeptember 15-én Buziáson elhalálozván, óriási birtokának egyik fele másodszülött fiának, Jenő, hitbizományként jutott, míg hagyatékának másik fele a többi 8 gyermek között osztott fel. Ez alkalommal a nagyzsámi birtok is két részre osztott és az 1888. augusztus 26-án megejtett sorshuzás folytán az uradalom Freudenthal körüli része Guidónak Ilma nevű leányára, férjezett buzini Keglevich Gyuláné grófnéra és Kernécsa az erdő nagyobb részével gróf Zichy Sándornak 2 leányára, mint Guidó unokáira, szállott. Az előbbi birtokrész tisztartója Gémesi, az utóbbi Bedő Béla lett, mely utóbbi szintén már 1883. óta alkalmazva volt.

Freudenthalhoz tartoztak a Paula, Peris, Rudar és Semicza dülők, valamint a Tyeus erdő. A Semicza dülőben a laczunási úton még 1888-ban épült az Ilma-major. Ezen birtokrészt vette meg 1893. augusztus 1-én báró Baich Milos 900.000 frtért.

Baich Milos atyja, Tódor, zimonyi kereskedő, Milos szerb fejedelemnek Petrija nevű leányát birta feleségül, 1832-ben megvásárolta Varadiát a kincstártól. Milos (született 1827-ben) 1868. után, Mihály szerb fejedelem meggyilkoltatása után, az Obrenovics-család vagyonát örökölte. Az 1881-ben kapott vaskoronarend alapján osztrák báróságra emeltetett. 1884-től 1894-ig a moraviczei kerület országos képviselője is volt. 1891-ben magyar báróságot és 1895-ben örökös főrendiházi tagságot is nyert, mely méltóságok örökösire, unokaöccseire: Milánra és Ivánra is kiterjesztettek. Meghalt 1897. augusztus 18-án.

Gémesi Freudenthalt Örömvölgyre magyarosítván, ezt utóda (1900—1902) Kende Béla Bébymajorra keresztelte. Ilmamajorból pedig Mihály-major lett. 1894-ben volt Freudenthalon 25, többnyire nagyobb épület.

¹⁾ U. o., II, 718.

²⁾ U. o., I, 361.

156, köztük 131 katolikus lakossal. Ilmamajorban pedig 5 épület 53 lakossal számláltatott.

Báró Baich Milos halála után nagyzsámi birtokrészét báró Baich Mihály, az örökhagyó unokája, örökölte, kinek nagykorúságáig báró Baich Milán (szül. 1862.), az örökös atyja, mint gyám szerepel. 1902. november 1-je óta ezen birtokrész bérbe van adva évenkénti 50.000 koronáért Bauer Emilnek.

Kernécsa 1893-ban gróf Hadik Jánosné, szül. gróf Zichy Alexandra tulajdonába ment át, ki azt még ma bírja. Ezen pusztához tartozik a nagy- és kiszámi Kernécsa dűlő, Vizsoknak egy része és a Tyeus erdő nagyobb része. Itt 1894-ben 14 nagyobb épület és 103 (67 r. k.) lakos számláltatott.

1900-ban iratott össze Örömvölgyön 116, a Tyeus-erdőháznál 5, a Vizsoktanyán 8, Kernyécsán 5 és a Mihálymajorban 60 lakos. A népszámlálás télen hajtatván végre, mikor sok munkás a faluban lakik, nyáron az említett helyeken a népesség sokkal nagyobb.

A vidék közbiztonsági viszonyai javítására jó befolyással volt, hogy a nyolczvanas évek elején az új magyar csendőrségből egy őrs helyeztetett községünkbe, a mely őrsnek őrsége 1893-ban 5 emberből állott.

Maga Nagy-Zsám lakossága annélkül is ellehet. Mert itt bűnesetek ritkaság számba mennek. Csak egyet regisztrálhatunk. 1903. május 9—10. éjjel gyilkolták meg Schmidt Ferencz korcsmárost és feleségét. A gyanu a kocsisra esett, a ki nem falubeli és azóta eltűnt.

Nagy lendületet vett az élet a hitközségben.

1883-ban restauráltatott a plébánia-templom.

Gróf Karátsonyi Guidó halála után, 1888. augusztus 26-án, a kegyúri jogok és kötelességek gróf Keglevich Gyulánéra, 1893. augusztus 1-én pedig Baich Milosra szállottak. Ez utóbbi görög keleti vallású lévén, a patronátusi jogokat gyakorolni nem akarta, a miért is az egyházmegyei hatóságokkal annak megváltása iránt tárgyalásokba bocsátkozott — azonban eredmény nélkül. 1897. óta báró Baich Mihály a kegyúr.

Miután 1886. szeptember 22-én a pénzügyminiszter Hennynek a dettai parochiát adományozta, az október 15-én végleg elbúcsúzott Nagy-Zsámtól. A plébánia ideiglenes vezetése először Michelbach Ferencz, dettai helyettes lelkészre bízott és 1887. elején Haller Ferencz, temesvári belvárosi káplánra; de csak 1888. szeptember havában dőlve el a patronátusi ügy, ekkor Káplár Mihály, temesvári belvárosi káplán és okl. hittanár lett plébános. Ez újra életre hozta az egyháztanácsot, melynek közreműködésével ismét sok értékes tárgy szereztetett be. Alatta fasorokkal diszítettett a temető is. 1892-ben a németcsernyai plébániát elnyervén, helyébe Kadletz Ferencz, németstamorai lelkész jött, ki u. a. évi október 28-án iktatott be.

1893-ban Lauritz András és Fülöp a temetőben a sz. Mária hét fájalmának szentelt kápolnát emeltették. 1896-ban újra tatarozták a templomot. Káplár alatt szereztek be gyűjtés útján egy halottas kocsit is.

1891-ig mindig a fő-, illetve az igazgató-tanító volt a kántor. 1891. óta azonban osztály-tanítók végzik a kántori teendőket. Kántorok voltak: 1891—2-ig: Münzberg József, 1893—6: Kern Ferencz és 1896. óta: Wildner József.

1897. február 25-én megalakult az autonom hitközség. Alapszabályait a püspök 1899. ápril 10-én és a miniszter u. a. évi október 1-én hagyták jóvá. Egyházi elnökei: 1897: Kadletz Ferencz, 1900: Grosz Antal; világi elnökök: 1897: Parsche József, kereskedő, 1900: Wingert Antal, 1903. és 1906: Kastelberger György.

A kegyelet ápolása két temetkezési egyletnek adott létet. Az első 1898. február 21-én alakult 278 taggal. Elnöke volt 1900. november 15-ig Kadletz Ferencz, ezután Grosz Antal. 1902-ben 334 tagot számláltak. — A másik u. a. évi május 31-én lépett életbe 328 taggal. Elnöke alapítása után Schmidt Ferencz; 1899. február óta Wingert József és 1906. óta Lauritz Miklós. A tagok száma 1902-ben 349. Mindkét egylet 1898. július 1-én kezdte meg működését, miután a belügyminiszter az elsőt 1898. évi 95.680. és a másodikat u. a. évi 96.167. szám alatt engedélyezte volt.

Kadletz lelkész helyébe 1900. nov. 14-én Grosz Antal lépett, ki a plébániát ma is vezeti, a község osztatlan tiszteletét bírván. Ez született 1864. december 1-én Nagy-Tószegen és felszenteltett 1887. június 29-én. Először káplán Temes-Gyarmatán, 1892. februárban helyettes, azután valószínű plébános volt Német-Remetén. 1909. április 8-án nevezett ki verseczi kerületi esperessé.

1901-ben renoválták az Altenbach-örökösök költségein a Szent-János kápolnát, melyben új szobrot is helyeztek el, melyet Mayer András és neje ajándékoztak. 1903-ban pedig a kápolna fentartására Altenbach András, náókőfalvai plébános, 500 kor. alapítványt tett le.

1902-ben restauráltatta a kegyuraság a paplakot.

1903. szeptember 27-én Németh József, püspökhelyettes Nagy-Zsámon kiosztotta a bérmlás szentségét.

A még Kadletz alatt alakult «Szt.-Rózsa-Füzér-Egylet» Grosz hivatalbaléptekor két pártra szakadva volt. A kiváltak új egyesületet óhajtván alapítani, először «Jézus szent szíve» és «Mária szent szíve» szobraira gyűjtöttek, mely szobrokat Tirolból 326 korona 06 fillérért szerezhén, ezeket 1901. augusztus 4-én Grosz beszentelte. Előbb azonban, május 16-án megalakult a «Jézus szent szíve társulata» 131 taggal. Ezen társulat zászlaját, melyet Szubota Temesvárt készített és mely 280 koronába került, 1905. május 28-án szentelték be. A zászlóanya tisztségét Dr. Reinhardt Péterné viselte.

Maga a «Rózsafüzér-Társulat» adományokból zászlót szerzett, melyet szintén Szubotától szereztek és melyet 1903. április 26-án beszenteltek. Ezen zászlónak Wildner Anna asszony volt az «anya.»

Miután Kende Béla és neje egy Szt. Paduai Antal szobrot ajándékoztak volt, melyei Grosz 1903. jan. 18-án beszentelt, alapított 8 taggal 1903. január 11-én egy «jámbor egyesület a paduai szent Antal tiszteletére.» Ennek jövedelme 1903-ban 240 kor. volt. A szegények lisztet kapnak és néha zsírt is.

1903-ban id. Ströbl Antal családja a laczunási uton fakesztet állított fel.

A temetőben 1906-ban a Rohr- és a Mayer-családok egy kriptakápolnát emeltettek oltárral, melyet Grosz u. a. évi május 8-án beszentelt.

Ugyanazon évben özv. Winterné, született Mehler Katalin a germáni ut melletti fakesztet megújította.

1907-ben megható ünnepély folyt le a községben. Ugyanis az Amerikába kivándorolt nagyzsámiak közül 62 házas és nőtlen ember Chikagóban 1350 korona áru egyházi zászlót ajándékoztak a nagyzsámi templomnak jelül annak, hogy hazájuknak és vallásuknak hű fiai akarnak maradni. Ezen zászlót 1907. szeptember 15-én szentelte be a verseczi esperes, Lászlóffy László apát. Ugyanakkor szenteltetett be még 2 kisebb zászló is, melyek közül az egyiket Wallaschek Mihály, Bécsben élő és a másikat az Arnoldy András és Katalin házaspár Amerikában lakó földik küldték volt.

1908-ban a Mária-Leányok is szereztek 2 zászlót.

A filialisok életéből is regisztrálandó nevezetes esemény. A legnagyobb fiókegyház, Klopodia 1901-ben 30.000 költséggel templomot kapott, melyet 1901. október 13-án Lászlóffy László, apát-esperes beszentelt, a mikor Grosz plébános az ünnepi szónoklatot tartotta. 1904-ben pedig szerveztetett a klopodiai autonóm hitközség. Alapszabályait a közgyűlés 1904. november 20-án fogadta el. Megerősítést nyertek a püspök részéről 1904. december 5-én. 5.121. sz. a., a vallásügyi minisztertől 1905. január 24-én 4.782. sz. a.

A klopodiai hívek nagyobb száma és az ottani nagybirtokosság már régen óhajtották az isteni tiszteletnek fejlesztését. E végett egy külön kápláni állás szervezése a nagyzsámi plébánia kapcsán hozott javaslatba. Azonban a nehézségek és akadályok mindig legyőzhetetlennek bizonyultak. Végre 1906-ban teljesült a klopodiai kívánsága. Grosz plébánosnak ismételt beadványára és a klopodiai hitközségnek 1906. január 22-én nyilvánított ismételt kérelmére a püspök u. a. évi márczius hó 13-án 1273. sz. a. kelt rendeletével a nagyzsámi plébániához Konecsny Jánost nevezte ki káplánnak, ki állomását még u. a. hó 15-én el is foglalta. Ez köteles Klopodián minden vasárnap és ünnepnap misét és 1 keresztyáron, a Márk-napján és halottak napján isteni tiszteletet tartani. A klopodiaiak adnak ezért 850 kor.-át, a miből 400 kor.-át a káplán díjazására, 240 kor. annak eltartására és 210 korona fuvarra fordítatik. Ezen költség fedezéséhez

járul dr. Wekerle Sándor 350 koronával, Mánászy Gyula 250 koronával és a klopodiai hitközség 250 koronával. A nagyzsámi hitközség nem járult eddig a káplán díjazásához, daczára annak, hogy a káplán abban is segítkezik a funktiókban és heti nyolczórai hittani oktatást végez.

1908. április 5-én kelt rendeletével a püspök Ferendiát Királykegye parochiájából kihasította és Nagy-Zsámhoz csatolta, a mi u. a. évi július 1-én foganatosított. Ferendián havonta 1 vasárnapon istentisztelet tartatik az iskolában. Szent-Ivány Oszkár ad 200 kor. tiszteletdíjat és fuvar. Ezen filiális is kapott községi szervezetet. 1908. május 4-én fogadta el a közgyűlés az alapszabályokat, melyeket még u. a. évi június 9-én a püspök 2788. sz. a. megerősített.

VI.

NAGY-ZSÁM AZ UJKORBAN.

(Folytatás.)

A tanügy terén ezen korszakban óriási lendület tapasztalható. 1878-ban a templomtól északra egy második iskolaépületet emeltek. Ennél az alapkövetétele u. a. évi április 3-án, a beszentelés pedig november 3-án volt. 1893-ban vásárolta a község az uraságtól a templomtól délnyugatra fekvő ispánlakot 24.000 koronáért, ebből egy harmadik iskolát alakítván. Ugyanakkor szereztetett végre az uraságtól a nagy korcsma 12.000 koronáért, a mely épület azután az iskola-alap tulajdonát képezte.

1878-ban szerveztetett a 4., 1890-ben az 5. és 1891-ben a 6. tanítói állomás.

1896-ban, a millenium emlékére felállítottatott az óvoda; ez április 15-én nyílt meg.

1900-ban szervezték az iparostanoncz-iskolát és 1898-ban a mezőgazdasági ismétlő-iskolát

1877-ben gróf Karátsonyi Guidó az 1858-ban létesített 100.000 frtos alapítvány kamataiból 100 frtot adott olyan alapra, a melyből iskolás gyermekek jutalmazandók.

1891. május 14-én Szathmáry György, miniszteri tanácsos, az akkori temesi tanfelügyelő társaságában a nagyzsámi iskolát inspiciálta.

A tanítók közül volt fő- illetve igazgató-tanító: Besser György 1878-ig, a midőn nyugalomba vonult; meghalt 1885. jun. 4-én.¹⁾ Heszler Péter: 1878—1891-ig. Ez született 1846. ápril 24-én, meghalt Verseczen 1891. ápril 20-án. 1891—1909-ig: Knapp Miklós. Ez született Katalinfalván (Torontál vármegyében) 1869. okt. 6-án. Iskoláit Szegeden végezvén, ugyanott 1890. jun. 25-én tanítói oklevelét is nyerte. Már 1889. ősszel Német-

¹⁾ Feljegyzéseméltó, hogy Besser fiainak neveltetésére sokat áldozott és hogy azokból mind derék honpolgárok lettek. Névleg: I. fia: József, szül. 1838., tanítóskodott Temes-Szt.-Andráson 1856—1893. Meghalt ugyanott 1893. febr. 9-én. — II. fia: N. János, szül. 1840., érettségizett Temesvárt 1859., pappá szenteltetett 1863., 1869. óta plébános Dolácson. — III. fia: László, szül. 1844., 1847—1899. tanító Temeskutason, a hol 1902—5. a bírói tisztséget is viselte. — IV. fia: Kálmán, szül. 1846., orvostudor 1876., meghalt 1879. — V. fia: Caesar, szül. 1848., tanítói oklevelet szerzett 1866., meghalt 1873. — VI. fia: Győző, szül. 1850., kereskedő lett, meghalt 1878. — VII. fia: György, szül. 1861., hivatalnok a bánlaki gróf Karátsonyi-féle urad. tisztartóságánál.

Saághon tanítóskodván, u. a. évi okt. 4-én Nagy-Zsámra jött, a hol 1891. jun. 19-ig mint tanító, 1893. márcz. 24-ig mint ideiglenes, azután pedig mint végleges igazgató-tanító működött. Meghalt 1909. jan. 6-án.

Osztály tanítók voltak: Andrasofszky Albert 1876—8.; Burghardt Imre 1878—81.; Basch Jakab 1881—90.; Leszl Károly (id. tan.) 1882.; Daum Ottó 1883.; Weszely Aranka (az első nőtanító) 1882—6.; Schnur Antal 1883.; Scherka Irma 1886—90.; Knapp Miklós 1889—1891.; Kovács Berta 1890—1904.; Schneider Berta 1905.; Münzberg József 1891—2.; Bayer Ferencz 1891—5.; Knöbl Mihály 1892.; Kern Ferencz 1896—1.; Schneider Aranka 1898.; Wagner Miklós 1895—8.; Wildner József 1896.

Óvónő az óvoda keletkezése óta: Jodal Berta.

A nagyzsámi tanerők élénken vettek részt a »Délmagyarországi Tanító-Egylet« életében. A verseczi fiókegyletben szerepeltek: 1879—81: Heszler Péter, főnök; 1897—1909: Knapp Miklós, alelnök; 1871—2: Heszler Péter, 1873—4: Scherter Antal és 1879—81: Burghardt Imre, jegyzők; 1869: Nix Nándor, 1879—80: Andrasofszky Albert és 1880: Basch Jakab pénztárosok. Fiókegyleti gyűlések voltak Nagy-Zsámra: 1871. okt. 19-én; 1879. nov. 14-én; 1881. máj. 19-én; 1887. máj. 26-án; 1892. máj. 11-én és 1901. máj. 8-án.

Az 1901—2. tanévben be volt írva az egyik első osztályba 56 fiu, a másik első osztályba 45 leány, a II. osztályba 38 fiu és 51 leány, a III.-ba 42 fiu és 31 leány, a IV.-be 46 fiu és 39 leány, a V.-be 19 fiu és 29 leány és a VI.-ba 12 fiu és 21 leány, összesen 449 tanuló, kik közül 233 fiu és 216 leány volt. Az óvodába 82 növendék, az iparos tanoncz-iskolába 31 és a mezőgazdasági ismétlő-iskolába 41 tanuló járt.

Megemlítendő, hogy 1902 3-ban a verseczi iparos tanoncz-iskolába nem kevesebb, mint 28 nagyzsámi születésű fiu járt.

1902-ben áldozott a község az iskolára 7338 kor. 64 fillért. Ebből esett az óvodára 1821 kor. 92 fill. Az iskola szükségleteinek fedezésére az 5%-os iskola adó által 2979 kor. 50 fillért folyt be; a hiányzó 4359 kor. 12 fillért pedig a községi pótdóval fedették. Az igazgató járandóságai 1335 kor., egy tanítóé 1240 kor. és a többi 4-é egyenként 1140 kor. volt; de ezen összegbe a föld és a lakás értéke is be volt számítva.

Hogy a község lakossága az iskoláztatást komolyan fogja fel és az iskola is feladatának magaslatán áll, mutatja legjobban azon körülmény, hogy míg 1880-ban 1234, 1900-ban már 1921 lakos olvasni és írni tudott. Ezt a hatóság is elismeri. Így konstatálja az 1891. alispáni jelentés, hogy a nagyzsámi iskola dicsérettel oldotta meg feladatát.¹⁾

Ha annak idején fel is oszlatták a közegészségügyi községet, azért mégis maradt Nagy-Zsám egy orvosnak a székhelye. Mert annak a helyébe

¹⁾ Említett helyen, 68. l.

a körorvosi intézmény lépett. Ilyen körorvosok voltak: Dr. Kastelitz Bódog, dr. Rózsai Henrik (—1876-ig), dr. Besser Kálmán (1876—1879.), dr. Pleyl János (1880—1892.), dr. Csákay Pál, dr. Steiner Károly (1897. szept. 1-től), dr. Zappé Ede (1899. szept. 1-től), dr. Götz János (1902. nyarán), dr. Reinhardt Péter (1902. okt. 15-től), dr. Keller Miklós (1902—1907.) és dr. Baintner Imre (1907. óta).

1876-ban létesítette a község a későbbben Erzsébet királynéről elnevezett sétányt.

1881-ben állított fel Milutinovich Lajos egy gyógyszertert, mely 1900-ban vétel útján Hergatt Péter tulajdonába ment át.

Az ivóviz javítása sokban mozdítottatott elő az artézi kutak furatása által, mely kutak közül az első ipari céloknak szolgáltak. 1889-ben furta Seidl Gyula, verseczi gyáros, a Rohr és Platt-féle gőzmalom mellett a határban az első artézi kutat. Ez 48 m. mély; a víz tükre 4-5 m.-nyire a felszín alatt van. Ugyanakkor furatott egy másik kút a Viszok-dűlőben. A harmadikat már egy nagyzsámi lakos furta: Scheitnasz Mátyás. Ez 1892-ben történt. Ugyanaz furta a negyediket is 1895-ben a vasuti állomáson.¹⁾

1906-ban határozta el a községi képviselőtestület egy ötödiknek a furatását, a községháza sarkával szemben. Scheitnasz Mátyás 103-6 méterre lehatolván, sziklára akadt, mire abba hagyta a munkát. 1907-ben aztán ásattak le 90-7 m.-re és kaptak vizet. A készítés költségei 3992 kor. 72 f. A vízkészlet 1600 hl., a miből óránként 100 hlt. lehet kiszivattyuzni.

1896-ban létesítették a »Milleniumi sétány«-t.

1900-ban létesített az akkori gőzmalom-társaság egy gőz- és kád-fürdőt, mely még most is létezik.

Feljegyzésre méltó egy emberbaráti alapítvány, melyet egy nagyzsámi lakos ezen korszak elején tett. Ugyanis 1877-ben halt el Dago Nándor jó módú lakos, ki 7863 frt 45 krt a község szegényeire hagyott, mely összeg »Ewige Stiftung des Ferd. Dago zu Gunsten der Armen« czim alatt mint külön alap kezeltetik a vármegyénél. Ennek kamatait évenként osztják ki a község szegényei között.

Dago János Nándor született Nagy-Zsámban 1822. ápril 29-én. Foglalkozásra nézve kereskedő volt. Nejét leánynevének Kempfer Borbálának hívták. Az első Dago a freudenthali települők között volt és »Burgundiá«-ból jött. 1908-ban a községi képviselőtestület az Óvoda-utcát Dago Nándor-utcának keresztelte el, így róván le a község háláját szegényeinek jóltevője iránt.

1883. elején alakult meg az »Országos Vörös Kereszt Egylet«-nek nagyzsámi fiókja. Első elnöke Henny Sebestyén volt; 1902-ben N. Zappé Edéné és Grosz Antal. Vagyona az utóbbi esztendőben 372 kor. 93 fillérre rugott. Ezen jótékony egyesület 1907. végén részvétlenség miatt megszűnt.

¹⁾ Halaváts Gy.: A magyarországi artézi kutak, 63.

Ekkor volt 11 tagja és 490 kor. 93 fillérből álló vagyona, mely utóbbi 1908. eleje óta a központban mint a fiókegylet alapítványa, külön kezeltetik.

1888. jun. 3-án alakult meg az önkéntes tűzoltó-egylet 56 taggal. Az alapszabályok jóváhagyattak u. a. évi okt. 20-án. Az első főparancsnok Milutinovich Lajos volt; 1900-ban felváltotta őt Klemens Pál és 1904-ben Platt Henrik. Az alakulás alkalmával a község saját telkén a Dago Nándor-utczában laktanyát is építtetett. 1902-ben volt az egyletnek 34 tagja, 5 vízikocsija, 3 fecskerendője és 1 szerkocsija. A község, a mely 1900-ban 1100 K-val új fecskerendőt vásárolt, 1902-ben 250 Knyi évi segélylyel támogatta.

A lakosságnak a főfoglalkozása a földművelés lévén, a múlt század utolsó tized kedvezőtlen időjárásával a szegényebb lakosok vagyonosodására sőt megélhetési viszonyaira nézve is káros befolyással volt. Már 1880-ban nagy jégverés volt. Az utolsó időben pedig csak 1891- és 1902-ben volt igazán bő termés. Nem csoda tehát, hogy a szegényebb lakosok közül sokan kivándoroltak. Így magyarázható csak, hogy a lakosok száma 1890-től 1900-ig 207 lélekkel apadt.

Azonban a lakosságnak legnagyobb részében a munkakedv és a vállalkozási szellem mégis szép gyümölcsöt termett. Ezt mutatja e. k. azon körülmény is, hogy 1880. óta, a midőn a szőlők pusztulása folytán a földművelés az egyedüli keresetforrás lett, a nagyzsámiak a germáni földeket összevásárolják s ma már a $\frac{1}{3}$ része a germáni határnak a nagyzsámiaké; és hogy a község 1895-ben az orsz. mezőgazdasági számlálás alkalmával a verseczi járás községei között a juhoktól eltekintve hasznos háziállatainak állományával első helyen áll.

Lakosaink a szőlőművelést is kedvvel üzik. 1873-ban volt 160 hold szőlő a határban. 1882-ben 417 hold 1400 □-öl területen 4170 hl. must termeltetett. Csak fehér bort termeltek, melynek hlét 8 frt 50 krral fizették.¹⁾ 1884-ben, midőn a szőlőművelés legmagasabb fokát érte el, állítólag 800 hold 8000 hlnyi átlagos termeléssel volt, konstatálták a phylloxerát is a határban, és ez csakhamar tönkre tette a szőlőültetvényeket. 1888-ban már csak 100 hl. siller és 700 hl. fehér bort szüreteltek.²⁾

Csak 1888-ban ültették az első amerikai szőlőfajokat Lauritz András, Scheitnasz Mátyás és Schmidt Ferencz. 1893-ban az uraság is kezdett ültetni. 1902-ben volt már közel 100 hold a határban, a miből 21 hold az uraságra esett. Megemlítendő még, hogy 1901-ben be akarták hozni a viharágyuzást, de ez nem sikerült, mivel a szőlők szét vannak szórva. Az új szőlők fekszenek ugyanis a régié helyén, részint a Rudar-patak két partján a helység és Örömvölgy között, részint a Viszok magaslat délnyugati lejtőjén.

A szegényebb sorsuak a selyemtenyésztéssel is foglalkoztak. 1882-ben 2 termelő 40 gr. petéből 36 kgr. és 90 gr. gubót termelt. 1901-ben már

¹⁾ Alispáni jelentés 1882-ről, 55. és 57. l.

²⁾ Délmagyarországi Közlöny, 1888. évf.

23 termelő 322 kgr. és 30 dkgrot. A lakosok a selyemtenyésztés megkezdése óta 1908-ig 10.833 K-t kerestek a mezőgazdaság ezen ágával.

Határozott haladást az ipar terén konstatálhatunk. A régi ipar-egyletből 1875. május 2-án »Egyesült Ipar-Társulat« lett, melynek 1880-ban 40 tagja volt. Vagyona 1881-ben csak 25 frtra rugott, és ekkor magáról a társulatról is azt jegyezték föl, hogy szétoszlásnak indul. 1896. okt. 10-én újra alakult 87 taggal. Elnöke volt 1899. február 5-ig Lauritz József, 1901. február 3-ig Wingert József, 1901—3: Klemens Henrik, 1903: Lauritz János, 1904—5: Rummelfanger József, 1905—7: Weinrauch Jakab és 1907 óta Lauritz Ferencz. A békeltető bizottság alapszabályai 1897. tavasszal hagyattak jóvá. Iparhatósági biztos volt eleintén Gabányi Géza, azután Fábry Géza és Mánászy Gyula, verseczi szolgabírák és 1907 óta Sallay Imre jegyző. 1900-ban szervezték az iparostanoncz-iskolát is.

1895-ben számláltatott a helységben 8 ács, 8 asztalos, 1 bádógos, 7 borbély, 8 czipész, 1 festő, 2 fésűs, 1 kádár, 7 kerékgyártó, 4 kőműves, 2 korcsmáros, 2 kötelgyártó, 8 kovács, 3 lakatos, 4 mészáros, 1 sütő, 7 szabó és 1 timár; összesen 75 iparos.

Az 1902. aug. 15-től szept. 15-ig Verseczen rendezett mezőgazdasági és iparkiállításon Nagy-Zsám községe külön pavillonban mutatta be mezőgazdaságának termékeit és iparának készítményeit. A kiállítók száma 39 volt. A pavillon költségeire a községi képviselőtestület 300 Kt szavazott meg, gróf Hadik 100 Kt, báró Baich Milán 50 Kt és a szükséges fát 50 K értékben, a Raiffeisen-hitelszövetkezet 30 Kt és még 55 egyén együttvéve 150 K 70 f-t adakozott. Láng Lajos, miniszter, valamint Apponyi Albert, országgyűlési elnök, megtekintvén a nagyzsámi gyűjtelés kiállítását, elismerésüknek adtak kifejezést a látottak felett. A község a legmagasabb kitüntetéssel, a diszoklevéllel és több nagyzsámi kiállító érmeikkel és elismerő oklevéllel lett kitüntetve.

Fellendült a kereskedelem is, a mit elősegített azon körülmény, hogy községünk a modern közlekedési eszközök által a világforgalomba belevonatott.

Postamester volt 1901-ig Platt József; ezóta Platt János vezeti a hivatalt. 1883-ban kifüggesztettek egy postai gyűjtőszekrényt.

1884. jan. 5-én megnyílt a Versecz—Nagy-Zsám—Kudritz—Kakova—Varadiai táviróvonallal a nagyzsámi táviróhivatal.

1892. aug. 16-án 45.899. sz. a. a kereskedelemügyi miniszter a Szent-György előtti vasárnapon és Szent-Mihály napja előtti harmadik vasárnapon tartani szokott országos vásárokat megújította.

1892-ben báró Sztójánovich György engedélyt kapott egy Verseczről Gáttájáig, illetve Lugos—Maros-Illyéig építendő h. é. vasutra. Nagy-Zsám erre 50.000 forintot szavazott. Azonban a vasutépítés eleintén akadályokba ütközött. Ugyanis 1893-ban Schäffer Dezső, orsz. képviselő és társai engedélyt nyertek egy Dettáról Nagy-Zsámra vezető vasutra. Erre a vármegye,

a mely ezen utóbbi tervet támogatta, 150.000 frtot, Nagy-Zsám 50.000 frtot, a többi érdekelt községek, u. m. Klopodia, Omor, Perkoszova, Kis-Semlak, Temes-Buttyin és Detta, együttvéve 83.000 frtot szavaztak meg. De 1894-ben Sztójánovich ezen utóbbi engedélyt megvásárolta és a többi nehézségeket is elhárította. Végre 1895-ben épülhetett a később »Magyar-Délkeleti h. é. vasut«-nak nevezett vonal. Nagy-Zsámon Ballif Móríczt volt az építést vezető szakaszmérnök. 1896. júl. 3-án nyílt meg az itthelyi vasuti állomás. Ennek forgalma 1901-ben a következő volt: Utast számláltak 13.805-öt és pedig az I. osztályon: 68, a II-on 1195 és a III. osztályon 11.830, valamint: 712 katonaszemélyt. A teherforgalmat a következő számok mutatják: podgyász: 8 tonna, gyorsáru: 39 és teheráru: 4343, összesen tehát: 4388 tonna.

Az 1896-ban megnyílt vasuti állomás felhatalmazást nyervén állami és magántáviratok kezelésére, ily módon községünk még egy második táviró-hivatalt kapott.

1900-ban belevonták Nagy-Zsámot a vármegyei telephon-hálózatba.

1901-ben Krassó-Szörény vm. törvényhatósági testülete az oravicza-nagyzsámi h. é. vasut létesítését 80.000 kor. hozzájárulásával határozta el anyagilag támogatni. Ezen vasut hivatva lett volna az oraviczai járás központját a vármegyével rövidebb összeköttetésbe hozni. A vonal hossza 38,3 km. lett volna. Engedélyezési tárgyalása megtartott ugyan, de azért mégsem jött létre a vasut, mert a legjobban érdekelt fél, báró Baich Milán, a tervet nem pártolta.

1886-ban megnyílt a m. kir. postatakarékpénztárnak nagyzsámi gyűjtőhelye.

Emellett egymásután 4 önálló pénzügyintézet keletkezett: A »Takarékpénztár Részvénytársaság,» a Raiffeisen-féle »Mezőgazdasági Hitelszövetkezet korlátolt felelősséggel,» »Temes vm. Nagy-Zsám községének hitelszövetkezete korlátolt felelősséggel» és a »Polgári Takarékpénztár Részvénytársaság.»

Az első alapított 1884. nov. 30-án, bejegyeztetett 1885. márczius 16-án mint »takarékpénztár és hitel-szövetkezet» 1000 részjegyre, melyeket heti 20 fillérrel fizettek be. 1890. végén kimondták, hogy az intézetet átalakítják takarékpénztárrá. Alapszabályai 1890. nov. 16-án lettek bejegyezve. 1891. elején alakult át 20 évre 500 drb 100 koronás részvénytárral és 50.000 kor. alaptőkével. 1901-ig igazgatója Milutinovich Lajos volt; azután Platt Jakab. Üzeti forgalmát a következő számok mutatják: 1893-ban voltak: Betétek és kamatok: 89.480 frt, váltótárcza: 134.176 frt, jelzálog-kölcsön: 30.220 frt, tartalék-alap: 3672 frt, nyereség: 4688 frt és ennek alapján osztalék egy jegyre: 8%. Ezen vállalat azonban balul ütött ki. Már 1894-ben bélyegezték le a részvényeket 50 koronára és adtak ki 500 drb új 50 koronás részvényt. De ez sem használt. 1901-ben voltak: betétek és kamatok:

¹⁾ Krassó-Ször. vm. alispánjának jelentése 1901-ről, 47. l.

162.001 kor. 97 fill., váltótárca: 170.333 kor. 84 fill., jelzálogkölcson: 113.126 kor. 54 fill., tartalékalap: 4789 kor. 52 fill., nyereség: 5751 kor. 25 f. 1901—5. nem fizettek osztalékot. 1905. végén a betétek már 200.923 kor.-ra emelkedtek, váltótárca pedig csak 99.234 és a jelzálogkölcsonök 54.882 kor. voltak. Végre 1906. márczius 11-én a XV. közgyűlésen mondták ki a felszámolást, a mely 1908-ban befejeztetett. Akkor konstatálták, hogy a részvénytőke elveszett.

A második pénzintézet 1897-ben a «Temesvári Agrár-Takarékpénztár» kezdeményezésére és annak aegise alatt alakult. Alapszabályai 1898. január 23-án jegyeztetettek be. Azon férfi, ki az ügyet keresztülvitte Thierjung Ferencz volt; ez az intézet első igazgatója is lett. Utána 1902—7-ben Mayer Mihály és 1908-ban Schmidt Henrik következett. 1901. évi zárószámadásából vesszük: Alapítási alap: 2440 kor. 61 fill., részjegyek: 1740 kor., tartalékalap: 684 kor. 17 fill., betétek: 44.502 kor. 55 fill., a váltótárca: 120.545 kor., a visszleszámitoló számla: 71.235 kor. és a nyereség: 1259 kor. 20 fill. volt. 1905-ben pedig voltak: 197 üzletrész à 10 kor.: 1970 kor., alapítási alap: 7.767 kor., betétek: 89.147 kor., váltótárca: 81.813 kor. és jelzálog-kölcsonök: 1200 kor.

A harmadik intézet szintén 1897-ben keletkezett. Alakuló ülése u. a. évi április 4-én tartatott meg. Alakult 105 taggal és 124 részjeggyel, melyeknek 50 kor.-nyi névértékét havi 1 koronával fizették be. Igazgató volt 1900-ig: Schmidt Ferencz, 1901-ben: Thal Jakab, 1902-ben: Lauritz Fülöp, 1904. óta: Schmidt Ferencz. 1902. okt. 1-én átalakult «Temes vm. Nagy-Zsám községének hitelszövetkezete, mint az orsz. közp. hitelszövetkezet tagja»-vá. Abban az esztendőben 246 tagot 520 részjeggyel és a befizetésekéből 15.850 kor. tőkét mutattak ki.

A negyedik hitelintézet, a «Polgári Takarékpénztár Részvénytársaság» csak 1906-ban jött létre a feloszlott «Takarékpénztár» romjain.

A régi intézet ügyeinek lebonyolítása és az új intézet alapítása Sztamorai János, a verseczi polg. takarékpénztár könyvelőjének utbaigazítása szerint történt. A megalakulás 1906. márczius 4-én történt. Vezérigazgató Platt Henrik lett. Április 1-én megkezdte az új intézet működését. Az intézet 1000 drb 50 koronás részvénnnyel 50 évre alapított. 1906. végén voltak: betétek: 79.175, váltó-tárca: 118.757, visszleszámitolás: 6500 jelzálogkölcson: 15 220 és nyereség: 3004 kor.

1905-ben volt a községben 20 kereskedő, még pedig alkusz: 7, fakereskedő: 1, sertés kereskedő: 1, szatócs: 2 és vegyes kereskedő: 9.

1896-ban a 2 országos vásárnak következő forgalma volt: felhajtott lovak: 150 drb, ökrök: 26 drb, tehenek: 215 drb, borjuk: 55 drb, sertések: — és juhok: 170 drb.

1880-ban megvásárolta Bachrach József az 1863-ban keletkezett legrégibb gőzmalmot, azt 1882-ben Nagy-Szredistyére helyezvén át. Erre Krischer egy ujat építtetett, melyet 1885-ben Platt és Rohrnak adott el.

A második, 1864-ben épült Reichl-féle gőzmalom 1907. végén Lauritz Ferencz tulajdonába ment át.

Egy harmadik malmot 1883–4-ben Reiter Antal és Kroneisz Mihály építettek. Ezt átvette 1885-ben egy újonnan alakított részvénytársaság 530 tiz-forintos részvénnnyel. E mellett ketkezett 1900-ban a fürdő is. Ezen társaság igazgatói: Heszler Péter, Lauritz András, Müller József, Österreicher Frigyes, Klemens Péter, Thal Jakab és Lauritz János. A vállalat rosszul ütvén ki, 1902-ben a malmot Glaser Péter vásárolta meg. Ezen malom 1908. február 25-én leégett. A kár 17.060 koronát tett ki.

Az 1881-ben működésben volt 3 gőzmalom évi termelőképessége 14.400 mm. volt, a miből Krischerre 7200 és Reichlre és Bachrachra egyenként 3600 mm. esett. Krischernek akkor Károlyfalván is volt gőzmalma. Nagyzsámi malmának felszerelése állott akkor: 1 Clayton & Shuttlesworth-féle 16 lóerejű mozgony, 4 kőjárat, 1 pitlik-henger és 1 daratisztítóból.

1899. november 10-én alakult egy «Tejgazdasági szövetség» 18 taggal és 40 részjeggyel. Alapítója Thierjung Ferencz. Első elnöke Wingert Antal volt; 1902-ben pedig Klein Henrik. Akkor volt 209 tagja 285 részjeggyel. Naponta átlag 890 l. tejet dolgoztak fel tejföllé és vajjá. 1901-ben bevétele 20.010 kor. 13 fillérre rugott. Feloszlott 1904. márcz. 20-án.

1902. május 1-én Striegl András egy másik tejgazdaságot létesített a mely azonban még u. a. év végén szűnt meg.

Az egyleti élet terén is új alkotások regisztrálhatók. 1894-ben lépett életbe a «mezőgazdasági helyi egylet» («paraszt-egylet») 34 taggal. Ez is Thierjung Ferencznek köszönheti létezését. Első elnöke Platt Henrik volt; azután 1902. okt. 1-ig Thierjung Ferencz és végre Hubert János.

Viszont megszűnt a legrégebbi egylet a községben: a templomi miliczia. A 60-as évek elejétől kezdve: Mischung Ádám, Schmied Lénárd, Stepp Ádám, Haupt Mihály, Dasinger Antal, Franz Jakab, Lisafeld Péter, 1897. óta pedig Müller András szerepeltek mint parancsnokok. 1882- és 9-ben újra alakult ezen egylet mint «Lövészcsapat» («Schützenkorps»). 1890-ben új alapszabályait jóváhagyta a kormány. 1902-ben 36 tagja volt; tisztikara: parancsnok: Müller András, szakaszvezető: Damit Péter, tizedesek: Müller Péter, Späth Ferencz, Neumann János és Löb János, dobos: Löb József, kürtös: Wingert és zászlótartó: Fickinger. 1907-ben oszlott fel.

Az olvasó-egyletnek életéből azt jegyezhetjük fel, hogy az szépen fejlődött és a társadalmi életben jelentékeny szerepet játszott. 1902-ben kerek számban 100 tagot mutatott ki. 1904-ben új alapszabályokat kapott. Elnökei: 1876. decz. 10-től 1878. decz. 23-ig: Breitkopf Győző, 1881. nov. 21-ig: Parsche József, 1883. decz. 2-ig ismét: Hessler Péter, 1884. decz. 24-ig: Gründler Nándor, 1886. decz. 21-ig: Geml Károly, 1888. jun. 10-ig: Platt Henrik, 1889. decz. 27-ig: Basch Jakab, 1894. decz. 22-ig: Schnur Antal, 1900. decz. 23-ig: Knapp Miklós, 1902. márcz. 1-ig: dr. Zappé Ede; 1902-ben Knöbl Mihály mint alelnök vezette az egylet ügyeit; 1903: Knöbl

Mihály, 1904: Klein Henrik, 1905: Lauritz Ferencz, 1906: Knapp Miklós és ezóta: Wildner József.

A hetvenes években létezett dalárdának megszűnése után, 1882-ben, akartak egy másikat szervezni, de az nem sikerült. A mostani »nagyzsámi férfi-dalegylet« 1891-ben alakult 22 működő taggal. Ennek a karmestere volt 1896. jan. 15-ig Kern Ferencz; ezóta Wildner József. Elnökei: 1893. okt. 1-ig: Knapp Miklós; 1894. jan. 18-ig nem volt elnöke, hanem Parsche József helyettesítette azt; 1895. febr. 1-ig: Parsche József, 1900 febr. 3-ig: Szabó Gyula, 1905-ig: Platt Henrik, 1907-ig: Knapp Miklós, 1908-ig: Platt Henrik, s ma Hergatt Péter.¹⁾

A jelen század elején a »kivándorlási láz« itt is jelentkezett. 1904-ben 18, 1905-ben 43, 1906-ban 66, 1907-ben 94 és 1908-ban már megint csak 18 vándorolt ki Amerikába. A kor másik jelensége, a szocialismus, Nagy-Zsámon kevés hullámot vetett és most a dolgos nép józan gondolkodása miatt egészen megszűntnek tekintendő.

Végre megemlítendő, hogy községünkben katonaság kétszer őrsgelt. Először 1873–4-ben, azután 1878–80-ban. Mindkét esetben az 1. huszárezred egy százada volt itt. Az utolsó alkalommal a századost Barkassy Bélának hívták.

És evvel elbeszélésünk végére jutottunk.

---

¹⁾ Az egyleti élet fejlesztőleg hat a vendéglőiparra is, mert az a társulás helyeit nyújtja. Azért volt is 1902-ben 7 korcsma a községben.

VII.
A JELENKOR.
1909.

1. A helység neve, fekvése és terjedelme.

Helységünk neve először 1370-ben »Soma« alakban fordul elő. Azután évszázadokon át »Sama« volt használatban. Ezen »Sama« név olvasása Csánki szerint¹⁾ »Sáma« volna. A környékbeli szerb és románajku lakosok közt helységünknek neve »Sámá«. Ezt regisztrálták már mások is. Így Czeypek Antal, mérnök,²⁾ és Lendvai Miklós,³⁾ — anélkül azonban, hogy ezek sejtették volna, hogy az az ősi Sámá-nak a neve.

Turchányi szerint »Soma« magyar elnevezés volna és a helységnek középkori lakossága magyar volt volna,⁴⁾ mondván: »Soma helyfekvését nem ismerjük. Magyar jelentéséből ítélve, a mai »Kornia«-t kereshetjük benne, melynek eredeti magyar neve még 1582-ben Somfa vagy Somfalu.«⁵⁾ Azonban Turchányi téved, Soma helyfekvését ismerjük és Korniaét is, és ezért nem téveszthető össze egymással ezen két helység. És Soma lakossága sem volt magyar abban a korszakban. Ugyanis az 1370-ben említett jobbágy neve, »Bráták«, szláv származású. Mert »brát« a szerbben annyi mint fivér és »brátác« ennek a kicsinyítője. Soma-, illetve Sámá-nak XIV. századbeli lakosai tehát szlávok voltak. De alapítói is, mert a helynév is szerb eredetű.

Miután az 1344- és 1370-ben említett Krassóvármegyei Hom falu neve 1388- és 1389-ben Haam (Hám) alakban fordul elő, a mely névváriánsok a szláv »hum« (halom) torzításai, önkényt merül föl azon valószínűség, hogy a Soma és Sámá név is eredetileg »Suma« (erdő) volt, aminek a helyrajzi viszonyok is megfelelnek, mert a Nagy-Zsántól északkeletre elterülő »Tyeus« (rom.: hársas) erdő a legujabb időkg is nagy kiterjedésű volt.

Evvél halomra dől azok véleménye is, a kik azt állítják, hogy helységünk eredetileg török telep volt volna egy dzsámiával (imaházzal), a

¹⁾ I. m., II, 106.

²⁾ Távolagságmutató Temes vármegye összes községeiről; 1877; 16. l.

³⁾ Temes vármegye nemes családjai, I (1896), 158. l.

⁴⁾ Krassó-Szörény vm. néprajzi viszonyai a mohácsi vész előtt, 48.

⁵⁾ U. o., 50. — Turchányi a »som« nővény és gyümölcsre gondol, a melynek neve románul: »cornia«.

melyről a törökök helyébe lépett románok a helységet Dzsámá«-nak nevezték volna el.¹⁾

Ugyszintén Csánki gyanítása is, hogy az 1424-ben a vármegye megjelölése nélkül említett Saan — az ő olvasása szerint »Zsán« — Nagy-Zsámban volna keresendő.²⁾ Annál is inkább, mivel az alighanem Zsána-nak felel meg.

A törökök kitakarodása után (1716) helységünk »Scham«- illetve »Zam«-nak íratik és csakhamar a közelfekvő Csám nevű helység miatt, melyet Kis-Zsámnak kereszteltek el, a »Nagy« jelzőt is kapta.

A »Zsám« alakot, ugylátszik, a többnyire francziául is értő és beszélő német kamarai hivatalnokok már a XVIII. századnak első felében gyártották. Mert van bizonyítékunk rá, hogy azt tényleg francia helyesírással is írták (1740: »Grosz-Jam«).³⁾

Említésre méltó még, hogy az 1778-ból eredő délvidéki térképen, mely az új vármegyét tünteti fel, helységünk Gross-Csám név alatt szerepel.⁴⁾ Ez annyiban érdekes, hogy itt egyszer Kis-Zsám eredeti Csám neve az ősi Sámára ment át.

Nagy-Zsám határának helynevei is tulnyomólag szláv eredetűek. Így a nagyzsámi pataknak a neve: Semicza. Ezen név román variánsa a szerb Sámiczának, a mely tulajdonképpen Sám(á)-icza. A Semiczának Semnicza változata, ugylátszik, a németektől eredt. A Boruga szó a szerbben patakot jelent. Rudar a szerbben = bányász. Ezen patak nevét a tőle északra fekvő Dealu Rudar nevű dombtól kapta, a mi aztán a patak szokatlan nevének a magyarázatát adja. Krivája-nak az értelme görbe.

Kernécsa még a XIX. század elején önálló pusztá volt, melynek területe a XVIII. század végén 967 hold 1364 □-öl volt.⁵⁾ Krnyácsa a szerb nyelvben az eltörött vagy csonkult tők. Krassó-Szörény vármegyében van Kernécsa falu, mely 1597-ben Oláh-Kernécsának nevezetik. Ezért szerepelt a nagyzsám-vidéki mint Kis- vagy Rác-Kernécsa. Szatmár vármegyében létezett a XIV. században Kernenecz falu. Páncsóva határában van a Krnyácsa pusztá. Plaviseviczától északra van a Kernenecska hegyhát. Végre van Oroszországban Krnácska falu, melyet a XVIII. század közepe táján oda vándorolt délvidéki szerbek alapítottak.⁶⁾

A szerb nyelvből származik a Viszok szó is, mely »magas«-t jelent és Szénávác, a melynek tője »széna«.

Csak Peris származik a későbbben ide költözött románoktól. Tője vad-»körtét« jelent; jelentése tehát körülbelül: körtvélyes. Különben gya-

¹⁾ Délmagyarországi Közlöny; 1891. évf.

²⁾ I. m., II, 109.

³⁾ Hammer: Gesch. d. Pest im Banat, 81.

⁴⁾ Szentkláray: Száz év, C — melléklet.

⁵⁾ Temes vm. kézirati térképe az 1796–8. évekből a temesvári muzeumban.

⁶⁾ Pesty: Krassó, II—1, 271—273.

kori helynév. Így van Csiklova határában Peris szántó, Gerlistén Perisu; Potok déli szélén Peris hegy; Rakasdián Peris patak; Prilipectől északra a Perisului hegyoldal és Cseres-Temesen Piris.¹⁾

A Paula helynévnek értelmét nem tudom megmagyarázni; csak azt akarjuk megemlíteni, hogy a Délvidéken több ilyenü hegy van. —

Nagy-Zsám Temes vármegye verseczi járásában, Versecz thjf. városától északkeletre 18·7 kilométernyire fekszik, az északi szélesség 45°15'-e és a keleti hosszúság 39°5'-e alatt.

A helység 103 méternyi magasságban fekszik a tenger színe fölött. Magasabb pontok a határban délkeletre a Viszok magaslat 166 méterrel és keletre a Djálu Paula 171 méterrel, valamint a Rudar magaslat 191 méterrel.

Községünk szomszédjai északkeletre Klopodia (5·5 km.), délkeletre Laczunás (8·2 km.), délre Nagy-Szredistye (8·7 km.), délnyugatra Kis-Zsám (8 km.) és északnyugatra Germán (4·9 km.)

Határának területe 12.773 katasztrális hold. Határának alakja pedig hosszukás, északról délre húzódván. Nyugat felé inkább sík, kelet felé pedig inkább dombos. A nyugati oldalon csupán szántóföldek vannak. Itt vannak és pedig délnyugatra: a Kernécsa-pusztá, nyugatra: a Krivája és északnyugatra: a Szénávác dülők. Dékeleten: a Viszok magaslat és keleten, a Rudar völgyben, szőlők vannak. Ettől északra terülnek el a Peris és Rudar dülők, végre északkeletre van a két Paula domb és a Rudar magaslat és ezek mellett a Tyeus erdő terül el.

A község keleti és északi oldalát érinti egy patak, a mely Markovecz határában, a falutól délkeletre, a 256 m. magas Poiana máré-n ered és ott a Semicza nevet viseli. Laczunáson átfolyván, valea mare (nagy patak)-nak neveztetik, míg Nagy-Zsámtól nyugatra Semnicza a neve; de néha csak Borugá-nak is hívják ezen patakot. Ez magába fogadja északnyugatról a Rudar-patakot; délkeletről egy kisebb Semiczát, mely Laczunástól délre ered és ép úgy, mint a Rudar a falu keleti széléhez közel a nagyobbikba szakad. Délről pedig felveszi a Krivája patakot, mely a falutól nyugatra ömlik bele. A Semicza Germánon túl a Moraviczába szakad.

A községi határnak művelt területe a művelési ágak szerint 1909 elején következőleg oszlott meg: Szántóföld: 1346 h. 405 □-öl, rét: 526 h. 354 □-öl, legelő: 916 h. 1492 □-öl, erdő: 1343 h. 1059 □-öl és egyéb: 596 h. 1353 □-öl.

2. Közigazgatás és adók.

Nagy-Zsám kisközség, mely Germánnal és Laczunással együtt a nagyzsámi körjegyzőséget alkotja. Germán és Laczunás a körjegyzőségi költségekhez 25—25%-kal járulnak.

¹⁾ A különleges katonai térkép és Pesty: Krassó, II.

Nagy-Zsámnak leltár szerinti tiszta vagyona: 211.011 kor. 23 fillér. Az 1908. évi zárszámadás 52.985 kor. 95 f. bevételt és ugyanannyi kiadást mutatott ki. Az 1908. évi állami adó: 43.482 kor. 21 fillér. A községi pótdó pedig: 34.035 kor. 68 fillér, vagyis 104,5%.

Az 1909. évi költségelőirányzat adatai: Bevétel: 16.609 kor. 31 fillér, kiadás: 43.476 kor. 72 fillér.

A körjegyző fizetése: 1840 kor. 08 fill., a segédjegyző és segédanyakönyvvezető: 1000 kor. és 200 kor., az irnoké: 1000 kor. és a végrehajtóé: 840 kor.

A bíró fizetése 400 kor., a pénzszedőé 240 kor. és a 3 esküdté egyenként 160 kor.

Jelenleg jegyző: Sallay Imre; segédjegyző: Turcsányi Zsigmond; irnok: Wingert András, okl. jegyző, és végrehajtó: Riszta Sándor, jogász.

1909. január 5-én volt az utolsó községi választás. Az eredmény a következő volt: Bíró: Schmidt Henrik; törvénybíró: Lauritz Ferencz (250. hsz.); pénzszedő: Schiel György (496. hsz.); I. esküdt: Müller György (365. hsz.); II. esküdt: Haupt Henrik (200 hsz.); III. esküdt: Thiel Mihály (266. hsz.); közgyám: Winter Henrik (174. hsz.) és orvos: Dr. Baintner Imre. Községi képviselők: Grosz Antal, Bedő Béla, Bauer Emil, Nau Ferencz, Mayer Mihály, Haupt Mihály, Rohr János, Lauritz Ferencz, Christmann Konrád, Mayer András, Platt Péter, Lauritz Miklós, Neumann Jakab, Weinrauch Jakab, Schmidt Mátyás, Müller János, Klein Henrik, ifj. Ströbl Antal, Hubert János és Lauritz András.

A nagyszámi legelő-bizottságnak 1908-ban 4320 kor. 04 fillér bevétele és 3420 kor. kiadása volt. Tiszta vagyona 9020 kor. 04 fillér. Tisztikara: Elnök: Weger Henrik, könyvelő: Ringel Vilmos, pénztáros: Winter János; választmányi tagok: Schmidt Lőrincz, Schmidt Ferencz, Konrad András, Lauritz Ferencz és Glutting János.

3. Vallás és tanügy.

Jelenleg plébános: Grosz Antal, verseczi kerületi esperes; káplán: Konecsny János.

A r. k. autonóm hitközség egyháztanácsának tagjai 1909. febr. 14. óta: Grosz Antal, plébános, egyházi elnök; Issaffé Konrád, világi elnök; Klemens Pál, gondnok; Salm Péter, pénztárnok; Schnur Antal, jegyző; Batliner András és Brochmann András, felügyelők; Geisel Miklós, Glaser Péter, Thal János és Wingert Antal, tagok.

A hitközségi zárszámadás 1908-ban a következő adatokat tünteti fel: Bevétel 2165 kor. 73 fillér, kiadás 1264 kor. 61 fillér, maradvány 901 kor. 12 fillér. A temető pénztárának volt bevétele: 693 kor. 86 fillér, kiadása: 180 kor. és maradványa: 513 kor. 86 fillér. Az orgona-alap 429 kor. 14 fillért tesz ki.

Miután Nagy-Zsámon a hitélet igen élénk, a községben több ájtatos egyesület és testület van, melyek valamennyien Grosz Antal plébános elnöksége, vezetősége vagy felügyelete alatt működnek.

»Jézus szent szive egyesület.« Tagjainak száma: 226. 1908-ban volt a bevétel: 100 kor. 86 fillér, kiadás: 60 kor. 40 fillér, vagyon: 40 k. 46 fillér.

»Paduai szent Antal egyesület.« Tagjainak száma: 12. A templomban van felállítva a szent Antal-persely, a mely 1908-ban 88 kor. 33 fillért eredményezett. Kiadás volt 83 kor. 20 fillér, maradt: 5 kor. 13 fillér.

»Élő rózsafüzér-társulat.« Tagjainak száma 105. 1908-ban volt a bevétel: 90 kor. 95 fillér, kiadás: 40 kor. 70 fillér és maradvány: 50 kor. 25 fillér.

»Mária-leányok.« A plébános felügyelete és Ehry Anna és Brochmann, szül. Thal Mária vezetése alatt 24 »Mária-leány«. 1908-ban volt bevétel: 36 kor. 28 fillér, kiadás: 21 kor. 56 fillér, maradvány: 14 kor. 72 fillér.

A »Nagyzsámi róm. kath. ifjúsági egyesület«, megalakult 1909. február 18-án. Rendes tagjainak száma: 34; pártolótag van: 10. Tisztikara: Grosz Antal, elnök; Müller János, alelnök; Schnur Antal, igazgató; Hubert Ferencz, jegyző; Weger György, pénztárnok; Weinrauch Jakab, könyvtárnok; a tantestület tagjai, továbbá: Lauritz Ferencz, Schiel Mátyás, Lermer Antal és Schag József, választmányi tagok.

Az emberbaráti és kegyeleti czélokat szolgáló 2 temetkezési egyesület állása ma a következő:

Az egyik 1904-ben új alapszabályokat kapott, melyeket a belügyminiszter 29.610/III. a. alatt jóváhagyott. Ennek volt 1908-ban: 554 tagja, bevétele: 5168 kor. 82 fillér, kiadása: 1474 kor. 16 fillér és maradvány az év végén: 3867 kor. 24 fillér. Tisztikara: Grosz Antal, elnök; Schnur Antal, alelnök; Knöbl Mihály, jegyző; Wildner József pénztárnok és Hubert György szolga. Választmányi tagok: Korányi Gellért, Ackermann Péter, Brochmann Ignác, Mayer János, Hutter Gottlieb, Wingert Márton, Ehry János, Heidinger Ferencz, Janz Péter, Janz György, Issaffé Konrád, Ackermann Miklós, Mayer Henrik, Schmidt Ignác, Thal János, Brochmann Gáspár, Hubert Mátyás, Kempfer Vilmos, Salm Péter és Klemens Pál.

A másiknak 648 tagja, 4537 kor. 43 fillér bevétele, 707 kor. 40 fillér kiadása és 3830 kor. 03 fillér vagyona van. Tisztikara: Lauritz Miklós, elnök; Wingert József (20. hsz.), alelnök; Dasinger Mátyás (444. hsz.), jegyző; Arnoldy Henrik, pénztáros; Hermann György, szolga. Választmányi tagok: id. Fischer János, Domitru János, Rohr Antal, Krieger Ferencz, Thiel Mihály, Wingert Henrik, Heidinger Ignác, Engelmann János, Lauritz Henrik, Schuhmacher Péter, Hartnagl Jakab, Löb József, Neumann Jakab, Mischung János, Batliner Henrik, Dasinger József, Birgl János, Lauritz József, Schuhmacher Henrik és Hasselhahn Antal.

A nagyzsámi parochia hívei nagyban készülnek a jelenlegi község 100 éves fennállásának megünnepeletetésére. Ezen előkészületek kezdetüket

vették már az 1909. febr. 24-től márczius 5-ig rendezett népmissióval, melyet itt P. Pachler Aegidius és P. Klameth József, a zwittai redemptorista collegium tagjai, tartottak. Volt ekkor ájtatosság, predikáció, 2 körmenet és 1713 hívő járult a szentségekhez.

Előszörban elhatározták a templom kifestését, a mi 1400 koronába kerül és a mihez Grosz Antal 400 koronával, Dudek János, tímár, 200 koronával, a hitközség 600 koronával és a templomi ipartőke 200 koronával járulnak. A vállalkozó: Kolb Rezső, temesvári templomfestő.

Azután új főoltárt készíttetnek. Ezt készíti Ringeisen Károly, temesvári oltárépítő 1500 koronáért. Erre adtak Parsche András és neje szül. Winter Katalin 835 kor. 50 fillért. A többi a plébános megbízásából Österreicher András egyházi gyűjtötte, házról-házra járván, a hívőktől. Aztán gyűjtött Weisz Teréz egy oltárra való szőnyegre. Végre az ipartestület és a parasztegylet 1—1 egyleti templomi zászlót készíttetnek. Ezek 800—800 koronába kerülnek. Zászlóánya lesz az ipartestületénél: Parschené szül. Winter Katalin és a parasztegyleténél Hubertné, szül. Kempfer.

A jubileumi ünnepségek mozzanatainak legfontosabbika azonban az lesz, hogy dr. Csernoch János, megyés püspök, a hogy megigérte, a jubileum alkalmával június 20-án ő tartja a »Te deum«-ot, nagymisét, predikációt és beszenteli a 2 említett zászlót is.

A nagyzsámi népiskola községi jellegű és 6 osztályból áll. 1908—9-ben be volt írva az I. osztályba: 29 fiu és 26 leány, a II-ba: 36 fiu és 19 leány, a III-ba: 27 fiu és 23 leány, a IV-be: 17 fiu és 30 leány, az egyik V-be: 25 fiu, a másik V-be: 29 leány, az egyik VI-ba 8 fiu és a másik VI-ba: 17 leány, összesen: 142 fiu és 144 leány. A mezőgazdasági ismétlő iskolába: 44 fiu és 49 leány. Az iparostanoncz-iskolába: 51 fiu. Az óvodába: 48 fiu és 47 leány.

Az 1873. decz. 21-én 11 darabbal alapított ifjusági könyvtárban van jelenleg 85 kötet. És a tanítói könyvtárban van 203 könyv.

Az iskolaszék elnöke: Winter Mihály, alelnöke: Haupt Henrik (200. hsz.), jegyzője: Knöbl Mihály, gondnoka Lauritz Miklós, választott tagjai: Batliner Henrik, Neumann András és Neumann Jakab, hivatalból tagjai: Grosz Antal plébános, Schnur Antal igazgató és dr. Baintner Imre körorvos.

Iskolaszéki elnökök voltak: 1869. szept. 19.: Henny Sebestyén; 1887. Platt Henrik, 1888: Heller Ferencz, 1888: Káplár Mihály, 1892: Kadletz Ferencz, 1894: Schmidt Ferencz, 1895: Damit János, 1896: Lauritz Ferencz, 1898: Thierjung Ferencz, 1901: Grosz Antal és 1908: Winter Mihály.

Az iskola vagyonát teszik az iskolaépületek, a melyeknek hozzávetőleges értéke: 36.000 kor. Ezenkívül 5 h. 44 □-öl föld 2000 kor. értékben.

Az iskola szükségleteinek fedezésére az 5%-os iskolai és 3%-os óvodai adó útján 1908-ban: 2830 kor. 45 fillér folyt be.

A tanítók fizetése fa- és föld-illetménnyel együtt készpénzben egyenként: 1000 kor.

1908-ban áldozott a község a tanügyre: a népiskolára: 10.349 kor. 81 fillért, az óvodára: 1215 kor. 72 fillért, a mezőgazdasági ismétlő iskolára 300 és az iparostanoncz-iskolára: 200 koronát, összesen: 12.065 korona 53 fillért.

A tantestület tagjai: Schnur Antal (igazgató), Knöbl Mihály, Wildner József, Schneider Aranka és Schneider Berta. Óvónő: Jodal Berta.

A tanítók a községben nagy tiszteletnek örvendenek. Ezt mutatják azon ünnepeltetések, melyek 1905-ben Kovács Berta búcsúzásra és 1908-ban Knapp Miklós kitüntetése és Schnur Antal 25 éves jubileuma alkalmával rendezettek.

Megemlítendő még, hogy legujabban az iskola államosítására Molnár József, verseczi tanfelügyelő, megkezdte a tárgyalásokat.

4. A lakosok foglalkozása és társadalmi viszonyok.

A főfoglalkozáson — a buzatermelésen — kívül a lakosság a szőlőmivelést ismét felkarolja. 1909. elején 111 hold és 800 □-öl volt megint beültetve. A selyemtenyésztés, ugylátszik, nem tud hódítani. 1908-ban 10 termelő 228 kgr. gubót termelt és 490 koronát keresett. A községben csak 130 lombszedésre alkalmas eperfa volt. A lótenyésztés virágzását az utolsó összeírás is bizonyította, a mely szerint 1909. elején 720 ló volt a községben.

A földmivelők a mezőgazdasági helyi együletben alkottak maguknak egyesülési központot. Ennek 113 tagja van. Elnöke: Hubert János, alelnöke: Lauritz Ferencz, jegyző: Hubert Antal, pénztáros: Damit Péter, árubeszerző: Haupt Henrik, választmányi tagok: Schmidt Henrik, Ströbl Antal, Brochmann Antal, Schüssler Bernát, Klein Henrik és Müller Antal; számvizsgálók: Müller János és Parsche József. 1908-ban volt a bevétele: 2649 kor. 42 f. és kiadása 1873 kor. 63 f. Ezen egyület rendezett 1908-ban kosárfonási tanfolyamot is.

Az ipar mai állapotára az ipartársulat vet fényt. Ennek adatai szerint volt 1909. jan. 1-én Nagy-Zsámon bejegyezve: 99 mester, 17 segéd és 51 inas. Magának az ipartársulatnak volt 1908-ban 1095 kor. 51 fill. bevétele, 866 kor. 76 fill. kiadása és 1908. végén 591 kor. 58 fill. vagyona. Tisztviselők 1909-ben: elnök: Lauritz Ferencz, alelnök: Melcher János, titkár: Schnur Antal, pénztáros: Haupt Ferencz, előjárósági tagok: Weinrauch Jakab, Schmidt János, Lermer András, Schaljo József, Issaffé András, Ackermann Miklós, Dudek Gyula, Arnoldy Henrik, Lauritz Venczel és Heidinger Ferencz; póttagok: Hutter Gottlieb, Dasinger Mátyás és Kindl Károly; számvizsgálók: Issaffé József, Haupt Mátyás és Dudek János.

A most legrégibb pénzintézetnek, a «Raiffeisen-féle mezőgazdasági hitel-szövetkezet»-nek 1908. évi kimutatása a következő: betétek: 146.757 kor. 43 fill., váltók: 81.535 kor., jelzálogkölcsonők: 10.724 kor.,⁸ részjegyek: 2110 kor., tartalékalap: 1966 kor. 23 fill., alapítási alap: 9219 kor. 20 fill.,

más intézeteknél elhelyezve: 62.785 kor. 11 fill., tiszta nyereség: 1155 kor. 43 fill. és összforgalma: 1,009.240 kor. 71 fill. Tagja 211 volt, ugyanannyi részjeggyel. 1909. elején következő tisztikara volt: igazgatóság: Schmidt Henrik, Schmidt Henrik, Schmidt Lőrincz, Hubert János, Hubert Antal, Ehry Konrád, Dasinger József, Thiel Mihály és Janz Péter. Pénztáros: Hubert Antal, könyvelő: Hubert János. Felülvizsgáló-bizottság: Lauritz János elnök, Winter Péter, Ehry Márton, Kempfer Vilmos és Lermer János tagok.

A «Temesmegye Nagy-Zsám községének hitelszövetkezete mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja» 1908. évi zárszámadásából a következő adatokat vesszük: A tagok száma: 220, részjegyek: 531 22.771 kor. befizetéssel, betétek: 106.553 kor. 43 fill., jelzálogkölcsonök: 8400 kor., tartalékalap: 9011 kor. 45 fill., tiszta nyereség: 1992 kor. 89 fill. 1909. elején működött mint elnök: Schmidt Ferencz, pénztáros: Österreicher Henrik, könyvelő: Winter Henrik, igazgatóság: Schmidt Ferencz, Klemens Henrik, Haupt Henrik, Wingert József, Lisafeld Jakab, Glutting János és Arnoldy Henrik, a felülvizsgáló bizottság tagjai: Müller György, Winter János, Thal János és Lermer András.

A «nagyzsámi polgári takarékpénztár r.-t.»-nak 1903. évi zárszámadásában a következő számokat találjuk: betétek: 281.152 kor. 51 fill., jelzálogkölcsonök: 51.072 kor., váltótárca: 179.993 kor. 32 fill., tartalékalap: 7000 és tiszta nyereség: 7154 kor. 65 fill. Igazgató: Platt Henrik, aligazgató: Christmann Konrád, igazgatósági tagok: Haupt Mihály, Ströbl Miklós Platt Péter, Wadle Jakab, Schüssler Mátyás, Braun János, Nau Ferencz, Platt József és Parsche András; póttagok: Braun Antal, Schüssler János és id. Ströbl Antal. Felülvizsgálók: Sztamorai János, Grosz Antal és Hergatt Péter; póttagok: Wildner József és Müller Antal. Könyvelő: ifj. Ströbl Antal, pénztáros: Müller János (376. hsz.)

A postatakarékpénztárnak 1908-ban a következő forgalma volt: 168 betevő 7739 kval; 42 kivevő 4082 kval.

A vasuti állomás forgalmát a következő számok mutatják: 1908-ban elutazott: 15.736 és megérkezett: 16.353 személy. Teherforgalom: feladott: 5,970.455 kgr. és érkezett 2,829.040 kgr. A vasuti távirda-hivatalnak magánforgalma pedig 88 drb. Az állomási személyzet: előljáró-, pályafelügyelő- és váltókezelőből áll. Állomási előljáró volt 1896. óta: Fimpl Dániel 1½ évig, Zák János 1 évig és azóta Tenk András.

A postának 1908. évi forgalmából a következő adatokat közöljük: feladott ajánlott levél: 1539, érkezett aj. l.: 2398, feladott pénzeslevél és csomag: 1571, érkezett p. l. és cs. 4203, feladott sürgöny: 703, érkezett s.: 819, feladott utalványok 4670: 215.438 kval, érkezett u.: 1437: 149.056 kval, feladott csekk: 1797: 325.499 kval és érkezett cs.: 73: 36.158 kval. Postamester: Platt János.

A posta jövedelme 1908-ban bélyegek eladásából és távirda- és telephon-díjakból: 8031 kor.

Az országos vásárok Vercse közelsége miatt jelentőséggel nem bírnak. 1908-ban felhajtott 438 állat, a miből 322 eladatott.

A jubileumi ünnepélyek közt kiállítás is lesz, a melynek célja a földmivelés és ipar fokozatos fejlődésének bemutatása. Ennek a programját a rendező-bizottság április 2-án báró Sztojánovics Iván orsz. képviselő és a Délm. Földmivelők Egyesületének kiküldöttjei részvétele mellett állapította meg.

A közegészségügyi viszonyok jóknak mondhatók. Itt székel egy körorvos, ki Nagy-Zsámon kívül Germán, Laczunás, Klopodia és Ferendia gondját is viseli. Ezen állást betölti jelenleg Dr. Baintner Imre. A helységben gyógyszerár is van, melynek tulajdonosát jelenleg Hergatt Péternek hívják.

1908-ban volt 119 születés, 99 haláleset és 51 esketés.

Az emberszeretet szépen nyilatkozik az emberbaráti intézményekben. Ilyen több van; keletkezésüket és fejlődésüket leirtuk már a történeti részben, vagy más helyt. Itt csak egyszerűen felsoroljuk őket. Első sorban a Dago-féle alapítvány említendő fel. Azután a tűzoltó-egylet. Van két temetkező-egylet. És végre megemlítjük a Szent-Antal egyletet.

A »nagyzsámi önkéntes tűzoltó-egylet«-nek 1909 elején 38 tagja volt. Felszerelése 3 fecskendő, 5 vízikocsi és 1 szerkocsiból áll. 1908-ban volt a pénzmaradvány 1907-ről 222 kor. 15 fill., a bevétel 690 kor., a kiadás 442 kor. 71 fillér és a maradvány 469 kor. 44 fillér. A község az egyletet évi 250 koronával segíyezi. Tisztikara 1909. elején: parancsnok: Klemens Henrik, szakaszvezetők: Rummelfanger József, Lauritz Venczel és Christmann Péter, pénztáros: Parsche József, szertáros: Mayer János és segéd: Winter Henrik.

A nagyzsámi csendőrőrs 5 emberből áll. Őrsvezető: Oláh József, őrmester.

Köztudomású dolog, hogy a németajku lakosok közt a társulási szellem nagyon ki van fejlődve; azért Nagy-Zsámon is aránylag sok társulat és egylet virágzik. A foglalkozásra vonatkoznak: a »Délmagyarországi mezőgazdák egyesülete („parasztegylet“)" nagyzsámi fiókja«, az »lpártársulat«, a »Raiffeisen-féle mezőgazdasági hitelszövetkezet korlátlan felelősséggel«, a »Temesmegye Nagy-Zsám községének hitelszövetkezete mint az országos központi hitelszövetkezet tagja korlátolt felelősséggel« és a »Nagyzsámi polgári takarékpénztár részvénytársaság.« Közművelődési célja van az »Olvasó-egylet«-nek és az »ifjúsági egylet«-nek. A kegyeleti és emberbaráti célokat szolgálják a »Tűzoltó-egylet«, 2 »temetkező-egylet« és a »Sz. Antal-egylet.« Végre van 1 dalegylet, melynek társadalmi célja van és 3 ájtatos egylet.

A társadalmi életben az olvasó-egylet és a dalárda nagy szerepet játszanak. Az előbbinek jelenleg 19 tiszteletbeli és 103 fizető tagja van. 1908. decz. 31-én vagyona 716 kor. 16 fillérre rugott, a miből 251 kor. 58 fillér a Karátsonyi-alapra esik. 1908-ban 715 kor. 97 fillér bevétele és 645 kor. 51 fillér kiadása volt. Az egyleti könyvtárban van 471 kötet és az egylet járat 1 folyóiratot és 8 ujságot. Tisztviselői 1909-ben: Elnök: Wildner József, alelnök: Müller János, jegyző: Christmann Péter, pénztáros: Neumann András, könyvtárnok: Knöbl Mihály, szolgál: Lisafeld Ferencz; választmányi tagok: Platt Henrik, ifj. Ströbl Antal, Lauritz Ferencz, Knapp Miklós (†), Schmidt János, Hergatt Péter, Parsche József, Platt Péter, Winter Henrik, Lauritz József; felülvizsgáló bizottság: Klein Henrik, ifj. Ströbl Antal és Winter János.

1909. márcz. 14-én ünnepelte ezen egylet fennállásának 40. évfordulóját. Ezen alkalomból volt hálaadó isteni tisztelet, alkalmi beszéd, a melyet Wildner elnök tartott és az alapítók névsorának megkoszorúztatása.

A dalkör dalestélyeket és műkedvelői előadásokat rendez. 1909. elején 16 működő és 20 pártoló tagot számlált. 1908-ban bevétele: 264 kor. 94 fillér, kiadása: 239 kor. 37 fillér és maradványa: 25 kor. 57 fillér volt. Tisztviselői: elnök: Hergatt Péter, alelnök: Brochmann András, karmester: Wildner József, pénztáros: Christmann Péter, jegyző: Klein Fülöp. Választmányi tagok: Brochmann András, Melcher János, Braun Antal, Damit János, Batliner Henrik, Christmann Péter és Schmidt Ferencz.

A korcsmák száma 6. Ezek közül a Rohr-félt, a hol az olvasó-egylet helyisége is van, az egész járásban a legjobbnak ismerik. A községi vendéglőben a »parasztegylet«-nek van a helyisége.

Nagy-Zsám községének szép fejlődése, közigazgatásának rendezettsége és közigazdasági viszonyainak egészséges és társadalmi viszonyainak virágzó állapota azon reménnyel kecsegtetnek, hogy helységünk szép jövőnek néz elébe. Adja az ég, hogy úgy legyen és adja az ég, hogy községünk mindenha viruljon és derék lakosai a jólétben gyarapodjanak.

TARTALOM

	Oldal
Előszó	3
I. A régi falu. 1370—1809	5
II. Freudenthal. 1786—1809	12
III. Az új falu. 1809—1850	20
IV. Továbbfejlődés. 1850—1876	29
V. Nagy-Zsám az új korban. 1876—1909	37
VI. Nagy-Zsám az új korban. (Folytatás)	46
VII. A jelenkor. 1909.	
1. Helynév, fekvés és terjedelem	55
2. Közigazgatás és adók	57
3. Vallás- és tanügy	58
4. A lakosok foglalkozása és a társadalmi viszonyok	61
